

Univerzita Palackého v Olomouci

Filozofická fakulta

Katedra historie

REFLEXE TŘICETILETÉ VÁLKY V PRAMENECH OSOBNÍ A NARATIVNÍ
POVAHY

Kristýna Dohnalová

Bakalářská práce

Vedoucí práce: doc. Mgr. Radmila Prchal Pavlíčková, PhD.

Olomouc 2024

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem svou bakalářskou diplomovou práci na téma: „*Reflexe třicetileté války v pramenech osobní a narativní povahy*” vypracovala pod vedením vedoucí práce doc. Mgr. Radmily Prchal Pavlíčkové, Ph.D. samostatně a na základě studia citovaných pramenů a literatury.

V Olomouci dne.....

Kristýna Dohnalová.....

Poděkování:

Ráda bych na tomto místě poděkovala vedoucí mé bakalářské práce doc. Mgr. Radmile Prchal Pavlíčkové, Ph. D. za pomoc při výběru zaměření práce a za všechny následné cenné rady a připomínky. Mé velké poděkování patří také kolegyním Gabriele Zálešákové a Markétě Jaškové za věcné poznatky a gramatickou korekturu. Dále bych ráda poděkovala své rodině a přátelům, kteří mi byli po dobu mého studia a psaní práce oporou.

Úvod	5
1. Historický kontext	8
2. Prameny	10
2. 1. Listy paní Kateřiny ze Žerotína rozené z Valdštejna	11
2. 2. Korespondence Karla staršího ze Žerotína	12
2. 3. Svědectví o ztrátě starého světa	13
2. 4. Dopisy Zuzany Černínové z Harasova	16
2. 5. Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s Humprechtem Janem Černínem z Chudenic	17
2. 6. Korespondence Šťastného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku	18
2. 7. Deník Adama mladšího z Valdštejna	19
2. 8. Jindřich Michal Hýzrle z Chodů	20
2. 9. Paměti Mikuláše Dačického z Heslova	21
2. 10. Paměti Michela Stüelera	22
2. 11. Kronika mladoboleslavská	23
3. Finanční zátěž	25
4. Strach	38
5. Strach a nebezpečí na cestách	42
6. Strach a nebezpečí z blízkosti uskupení vojáků	47
7. Kvartýrování	52
Závěr	58
Seznam pramenů a literatury	60
Summary	62

Úvod

Třicetiletá válka byla největším evropským konfliktem, v jehož důsledku zemřela značná část tehdejší populace, nejméně 5 milionů lidí.¹ Byla konfliktem, který byl hnán náboženskými rozdíly, snahou o uznání svébytnosti, odhodláním získat nová území a touhou po upevnění moci. Válku provázelo nejen mnoho střetů vojsk, mířů a dohod mezi jednotlivými stranami, ale také bída, strach a utrpení obyvatel jednotlivých zemí, jimiž procházela vojska za dalšími bitvami. Práce se zabývá tím, jak reflektovali válečnou zkušenost lidé z různých majetkových, konfesních a sociálních rovin, a to v pramenech osobní a narativní povahy. Výzkum vnímání válečné zkušenosti současníky je důležitý pro ucelené pochopení dané doby, dopadů válečných útrap na obyvatele země a pro náhled do vnitřního světa lidí žijících v první polovině 17. století.

Cílem předložené práce je zjistit, jakými způsoby reflektovali současníci zkušenost třicetileté války. Otázky, kterými se v práci budu zabývat, jsou: jak vnímají současníci válečné zkušenosti? Která témata ve zkoumaných pramenech reflektují? Vyjadřují v pramenech své emoce? Jakými způsoby své pocity v pramenech popisují?

Prameny, z kterých práce vychází, jsou edicemi korespondencí, pamětí, deníků či kronik. Nejvíce zastoupeny jsou prameny z prostředí šlechtického, a to dvěma edicemi korespondence Zuzany Černínové z Chudenic,² edicemi korespondence Karla staršího ze Žerotína³ a jeho manželky Kateřiny ze Žerotína rozené z Valdštejna,⁴ edicí dopisů mezi Polyxenou Lobkovickou z Pernštejna a Zdeňkem Vojtěchem Popelem z Lobkovic.⁵ Mezi šlechtické edice patří také korespondence Šťastného Václava Pětipeského.⁶ Dále se mezi prameny z šlechtického prostředí řadí také deník Adama mladšího z Vladštejna⁷ a Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů.⁸ Mezi prameny z měšťanského prostředí jsou Paměti Mikuláše Dačického z Heslova,⁹ psané několika generacemi, začínající na sklonu 13. století a končící rokem 1625. Dále jsou z kronik měšťanů v práci zahrnuty

¹ MEDICK, Hans – MARSCHKE, Benjamin: *Experiencing the Thirty Years War. A Brief History with Documents*. Boston - New York 2013, s. vii.

² DVORSKÝ, František (ed.): *Zuzana Černínová z Harasova. Dopisy české šlechtičny z polovice 17. století*. Praha 1886. KALISTA, Zdeněk (ed.): *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem z Chudenic*. Praha 1941.

³ REJCHRTOVÁ, Noemi (ed.): *Karel starší ze Žerotína. Z korespondence*. Brno 1982.

⁴ DVORSKÝ, František (ed.) *Listy paní Kateřiny ze Žerotína rozené z Valdštejna I*. Praha 1894. DVORSKÝ, František (ed.) *Listy paní Kateřiny ze Žerotína rozené z Valdštejna II*. Praha 1895.

⁵ MAREK, Pavel (ed.): *Svědectví o státě starého světa. Prameny k českým dějinám 16.–18. století*. České Budějovice 2005.

⁶ ŽITNÝ, Miroslav (ed.): *Korespondence Šťastného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1611–1621*. České Budějovice 2016.

⁷ KOLDINSKÁ, Marie - MAŤA, Petr (eds.): *Deník rudolfinského dvořana. Adam mladší z Vladštejna 1602–1633*. Praha 1997.

⁸ Práce využívá dvě edice Hýzrlových příběhů: PETRÁČKOVÁ, Věra – VOGELTANZ, Jan (edd.): *Příběhy Jindřicha Hýzrla z Chodů*. Praha 1979. KUBEŠ, Jiří a kol. (eds.): *Cesty a život Jindřicha Hýzrla z Chodů*. Praha 2021. Více však pracuje s edicí Jiřího Kubeše.

⁹ REZEK, Antonín (ed.): *Paměti Mikuláše Dačického z Heslova. Svazek první*. Praha 1878. a REZEK, Antonín (ed.): *Paměti Mikuláše Dačického z Heslova. Svazek druhý*. Praha 1880.

Paměti Michela Stüelera¹⁰ a Mladoboleslavská kronika Jiřího Bydžovského.¹¹ Při zkoumání pramenů byla provedena tematická analýza určující okruhy, kterými se tato bakalářská práce zabývá. Těmito okruhy jsou: tematika financí, tematika strachu, tematika strachu a nebezpečí na cestách, tematika strachu z blízkosti uskupení vojáků a tematika (strachu z) kvartýrování. Práce se věnuje především způsobu, jakým autoři pramenů psali o jednotlivých problémech a strastech. Kvůli tomuto zaměření se práce pouze dotýká věcí, které jednotlivé autory v rámci vymezených okruhů potkaly, a popisu toho, co přesně se dělo. Větší důraz práce klade na využití slovní zásoby při sdělování svých emocí, tomu, jaké emoce sdělovali, zda je někteří autoři popisovali jinak než druzí.

Třicetiletou válkou, která se vyznačuje svým místem v paměti české společnosti, se zabývalo a zabývá mnoho autorů a bylo o ní napsáno mnoho odborných publikací. Trendem ve zkoumání konfliktu jsou rozsáhlé publikace, které se zabývají příčinami, průběhem a důsledky celé války, nebo jejím vlivem na České země. Do této kategorie patří dvě práce Josefa Polišenského. V publikaci *Třicetiletá válka a evropská krize 17. století*¹² se autor zaměřuje na hospodářské hledisko konfliktu. V knize *Třicetiletá válka a český národ*¹³ Polišenský rozebírá mezinárodní souvislosti, kořeny a příčiny války a roli českého národa v ní. Dále lze do této kategorie zařadit dvoudílná publikace Radka Fukaly *Třicetiletá válka 1618–1648*,¹⁴ ve které autor odstupuje od tradičního dělení války na pět fází a upozorňuje na pozapomenuté fáze a předehry dlouhého konfliktu. Do této kategorie patří například kniha Jiřího Mikulce *České země v letech 1620–1705*,¹⁵ v níž autor sleduje vývoj Českých zemí za doby dlouholetého konfliktu a jeho následky. Rokem 1620 začíná autor z důvodu zaměření práce na dopady porážky stavovského povstání v bitvě na Bílé hoře na České země. V nedávné době vyšly v edici *Stručná historie* dvě publikace, které se zabývají třicetiletou válkou, a to *Třicetiletá válka*¹⁶ od Jana Kiliána a *Temno*¹⁷ Ivany Čornejové, která se zabývá třicetiletou válkou a především obdobím poválečným, a to až do 18. století.

Mnoho prací se zabývá historií jednotlivých bitev. Jak v Česku, tak i v jiných zemích historiky zajímá bitva na Bílé hoře. Jejím podrobným průběhem se zabývá v práci *Bílá hora* Olivier Chaline,¹⁸ z českých autorů se jí na počátku 20. století zabýval Josef Pekař v *Bílé hoře*,

¹⁰ KILIÁN, Jan (ed.): *Paměti krupského měšťana Michela Stüelera (1629–1649)*. Teplice 2013.

¹¹ KAMPER, Zdeněk (ed.): *Kronika mladoboleslavská od mistra Jiřího Bydžovského*. Mladá Boleslav 1935.

¹² POLIŠENSKÝ, Josef: *Třicetiletá válka a evropská krize 17. století*. Praha 1970.

¹³ POLIŠENSKÝ, Josef: *Třicetiletá válka a český národ*. Praha 1960.

¹⁴ FUKALA, Radek: *Třicetiletá válka 1618–1648. I. Díl, Pod vítězným praporem habsburské moc (1618–1629)*. České Budějovice 2018. FUKALA, Radek: *Třicetiletá válka 1618–1648. II. Díl, Pod taktovkou kardinála Richelieua (tragédie kontinentálního konfliktu) (1630–1648)*. České Budějovice 2018.

¹⁵ MIKULEC, Jiří: *České země v letech 1620–1705. Od velké války k dlouhému míru*. Praha 2016.

¹⁶ KILIÁN, Jan: *Třicetiletá válka*. Praha 2023.

¹⁷ ČORNEJOVÁ, Ivana: *Temno*. Praha 2022.

¹⁸ CHALINE, Olivier: *Bílá hora*. Praha 2013.

porevolučním autorem je Jan Kučera, který v edici Dny, které tvořily české dějiny napsal 8. 11. 1620 - Bílá hora.¹⁹ Jedním z nejnovějších autorů zabývajících se touto bitvou je Vladimír Čermák a Bělohorský podvod.²⁰ Dalšími bitvami, o kterých byly napsány odborné publikace, jsou například bitva u Lützen²¹ nebo dobytí Plzně.²²

Nemálo prací se zabývá také důležitými osobnostmi, které válku ovlivňovali. Z osobností z Českých zemí se jedná především o Albrechta z Valdštejna, jemuž se věnuje například Josef Janáček v publikaci Valdštejn a jeho doba.²³ Valdštejnovou politikou a diplomacií se v dvousvazkové práci Valdštejn a evropská politika²⁴ zabývá Josef Kolmann. Jeho životem se zabývá také Robert Rebitsch v knize Valdštejn, životopis mocnáře.²⁵ Dalšími významnými osobnostmi třicetileté války, kterými se historikové zabývají, jsou například Gustav II. Adolf, kterému se v práci Války Lva severu věnuje Radek Fukala,²⁶ nebo Jindřich Matyáš Thurn, o němž napsal práci Miloš Pojar.²⁷

Novějším směrem ve zkoumání dlouhého konfliktu je zaměření se na dobové prameny osob, které nebyly nejvýznamnějšími vojevůdci a politiky. V tomto směru je kladen důraz na prožití války jednotlivce a důležitost tohoto poznání pro ucelené pochopení válečné doby a jejího prožití. Předložená práce se snaží o rozšíření tohoto směru vnímání konfliktu na příkladech vybraných dobových pramenů. Základní publikací pro metodologii této práce je *Experiencing the Thirty Years War*²⁸ od Hanse Medicka a Benjamin Marschke, v níž autoři pracují s dobovými prameny, na kterých dokládají různé aspekty prožití války. Prožitím třicetileté války a jejím vlivem na život obyvatele měst se ve své práci *Měšťan a šelma* věnuje Jan Kilián.²⁹ Kilián však především analyzuje prožitek války a to, čím vším lidé trpěli, a jak se k těmto útrapám stavěli. Medick a Marschke, přestože tuto linii analýzy také sledují, se věnují také tomu, jakým způsobem jednotlivci tyto prožitky popisují. Zájem o zkoumání prožití války jednotlivcem je vyšší u moderních válek, především u první a druhé světové války. Z konfliktů starších historických období se do popředí dostává právě zkoumání prožitku války třicetileté.

¹⁹ KUČERA, Jan Pavel: *8. 11. 1620 – Bílá hora: o potracení starobylé slávy české*. Praha 2003.

²⁰ ČERMÁK, Vladimír: *Bělohorský podvod*. Praha 2020.

²¹ FUKALA, Radek: *Bitva u Lützen 16. 11. 1632*. České Budějovice 2019.

²² KILIÁN, Jan: *Dobytí Plzně 1618*. České Budějovice 2018.

²³ JANÁČEK, Josef: *Valdštejn a jeho doba*. Praha 1978.

²⁴ KOLLMANN, Josef: *Valdštejn evropská politika 1625–1630. Historie 1. generalátu*. Praha 1998. KOLLMANN,

Josef: *Valdštejn evropská politika 1631–1634. Historie 2. generalátu*. Praha 2001.

²⁵ REBITSCH, Robert: *Valdštejn. Životopis mocnáře*. České Budějovice 2014.

²⁶ FUKALA, Radek: *Války Lva severu: vítězství a prohry krále Gustava II. Adolfa*. Praha 2022.

²⁷ POJAR, Miloš: *Jindřich Matyáš Thurn. Muž činu*. Praha 1998.

²⁸ MEDICK, Hans - MARSCHKE, Benjamin: *Experiencing the Thirty Years War. A Brief History with Documents*. Boston - New York 2013.

²⁹ KILIÁN, Jan: *Měšťan a šelma. S vojskem ve městě za třicetileté války*. Praha 2022.

1. Historický kontext

Doba třicetileté války, z níž zkoumané prameny pocházejí, byla plná bojů, zvrátů a nenadálých událostí. Třicetiletá válka byla evropským konfliktem, který trval mezi lety 1618 a 1648. Počátek konfliktu se tradičně zasazuje do 23. května 1618, kdy došlo k defenestraci pražských místodržících a písaře z okna z okna české dvorské kanceláře. Koncem konfliktu je pak podepsání Vestfálských mírových smluv 24. října 1648.³⁰

Tradičně je tento konflikt dělen do pěti fází, na válku českou (1618–1620), falckou (1620–1623), dánskou (1625–1629), švédskou (1630–1635) a švédsko-francouzskou (1635–1648). Od tohoto dělení se však upouští, protože nereflexuje dění bojů v dalších oblastech a některé dokonce zcela vynechává.³¹ Na to upozorňuje řada autorů, mezi nimiž je například Radek Fukala v dvoudílné publikaci o konfliktu: „*Existují však i další fáze, opomíjené boje a přede hry celého konfliktu. Jedná se například o Válku o mentorské dědictví, Smolenskou válku či o švédsko-polské mocenské zápasy.*”³² Hans Medick a Benjamin Marschke v publikaci *Experiencing the Thirty Years War* dělí válku do tří fází: první, probíhající mezi lety 1618–1630, která zahrnuje české stavovské povstání, dánskou intervenci a triumf císaře, druhou, trvající v letech 1630–1635, v níž probíhá intervence Švédska a obnova protestantství a třetí, ohraničenou lety 1635 a 1648, do níž začleňují pražský mír, intervenci Francie a „*dlouhou patovou situaci.*”³³ Upouští se také od označování mnohaletého konfliktu jako konfliktu náboženského. Přestože náboženství hrálo ve válce nezanedbatelnou roli, toto označení opomíjí další motivy aktérů bojů, kterými například politické a hospodářské problémy a střety.³⁴

Období třicetileté války mělo rozsáhlé dopady na obyvatelstvo zemí, kterými procházela vojska spojence i protivníka. Válka netrvala celých třicet let nepřetržitě, nýbrž se jednalo o sérii střetů, které nejvíce zasáhly území současného Německa a České země.³⁵ Tyto dopady můžeme sledovat také v předložené práci. Jednalo se útisk obyvatel jak ze strany vojsk, ať strany domácí či cizí, tak i o zvýšené peněžní pohledávky vůči císaři i nepřítelům. Zároveň byly armády vyživovány na úkor lidu, který obírali o peníze, hospodářská zvířata a plodiny, a to způsobem kontribucí v penězích i naturáliích a prostým okrádáním.³⁶ Životní podmínky kromě válečné situace znesnadňoval také nedostatek potravin nebo epidemie nemocí, například moru, o němž se ve svých pamětech zmiňuje

³⁰ KILIÁN, J.: *Třicetiletá válka*, s. 109.

³¹ Tamtéž, s. 12.

³² FUKALA, R.: *Třicetiletá válka 1618–1648. I. Díl*, s. 10.

³³ MEDICK, H. - MARSCHKE, B.: *Experiencing the Thirty Years War*, s. 6.

³⁴ KILIÁN, J.: *Třicetiletá válka*, s. 12.

³⁵ KILIÁN, Jan: *Měšťan a šelma*, s. 46.

³⁶ PÁNEK, Jaroslav - TŮMA, Oldřich (a kol.): *Dějiny Českých zemí*. Praha 2018, s. 241.

Michel Stüeler. Z neméně pěti milionů obětí, které zemřeli v důsledku války, pouze malá část padla v bojích či na následky zranění. Více lidí zemřelo na epidemie moru, tyfu, dalších nemocí, vyhladověním a podvýživou.³⁷

Po defenestraci místodržících Českého království a písaře z oken Pražského hradu začali čeští stavové shánět na pomoc vojska od evropských protestantských panovníků. Z nich jim vyšel vstříc savojský vévoda Karel Emanuel I., nebo Fridrich V. Falcký, hlava protestantské unie.³⁸ vojenské operace, které jsou nutně spojené s pobyty a přechody vojsk, začaly v červnu 1618 na jihu Čech.³⁹ Přechody a pobyty vojsk v Českých zemích však neskončily po porážení stavovského povstání v bitvě na Bílé hoře 1620. Pohyb vojsk na českém území pokračoval i v následujícím čase války a přetrvával několik let po jejím ukončení Vestfálským mírem. Z vpádů a pobytů vojsk do Českého království nejvíce utrpení jeho obyvatelům přinesly vpády švédské. K nim docházelo od roku 1631, kdy Švédí ovládli severozápadní část Čech i Prahu. Švédské vojsko definitivně vyklidilo české území až dva roky po podepsání mírných smluv, roku 1650.⁴⁰

³⁷ MEDICK, H. - MARSCHKE, B.: *Experiencing the Thirty Years War*, s. 110.

³⁸ KILIÁN, J.: *Třicetiletá válka*, s. 36.

³⁹ FUKALA, R.: *Třicetiletá válka 1618–1648. I. Díl*, s. 42.

⁴⁰ KILIÁN, J.: *Třicetiletá válka*, s. 122.

2. Prameny

Práce vychází z pramenů osobní a narativní povahy. Prameny osobní povahy jsou dokumenty, v nichž do popředí vstupuje osobnost autora, a které nám umožňují nahlédnout do jeho vnitřního světa, subjektivních prožitků a pocitů.⁴¹ Podmínkou užití pramenů coby zdrojů pro práci bylo odůvodněno jejich obsahem, který mapoval třicetiletou válku nejméně třemi lety. Za prameny narativní povahy se pak považují paměti, deníky, kroniky. Prameny narativní se vyznačují bohatou obsahovou náplní. Často přecházejí mezi jednotlivými formami, a proto bývá těžší je zařadit.⁴² Jelikož velká část osobních i narativních pramenů ze zkoumaného období, jež pocházejí od osob narozených v Českých zemích, byla edičně zpracována, bude v práci pracováno pouze s nimi. Jsem si vědoma možné zaujatosti a výběrovosti edic a toho, že nemusí obsahovat všechny dostupné informace. V rámci výzkumu také vyplynul další problém týkající se podstaty velké části využívaných pramenů, a to především korespondence. Často docházelo k ztrátám či nedoručení dopisů, o kterých víme např. korespondence Zuzany Černínové z Harasova s Humprechtem Janem Černínem z Chudenic nebo z dopisů Polyxeny Lobkovické z Pernštejna se Zdeňkem Vojtěchem Popelem z Lobkovic,⁴³ v případě Lobkovické korespondence je potvrzeným faktem zkratkovitost mnoha sdělení, přezdívky atd. v případech ostatních korespondencí je možné uvažovat o podobné opatrnosti, nesdělování některých informací skrze tento informační kanál, či stylizaci dopisů. Ovšem ve všech edicích krom již zmíněné Lobkovické dopisy se jedná pouze o nepotvrzenou domněnku vycházející z povahy doby a z předpokladu opatrnosti při sdělování informací, jejichž zveřejnění by mohlo mít negativní důsledky pro pisatele. Použití pramenů od autorů z různých sociálních okruhů, tj. od příslušníků vyšší, nižší šlechty i měšťanů, cílilo na poukázání na společné zkušenosti prožití války. Zkoumání pramenů odhalilo také společná témata, o nichž autoři píší, i když někteří s vyšší či nižší intenzitou. Cílem užití tohoto spektra pramenů je tedy také poukázání na to, které skupiny se některá témata dotýkala více či méně.

⁴¹ EBELOVÁ, Ivana: *Pisemné prameny osobní povahy a jejich vydávání (se zřetelem ke korespondenci.)* In.: *Práce z dějin Akademie věd*, č. 2, ročník 5. Praha 2013, s. 134.

⁴² Tamtéž, s. 135.

⁴³ Např. v dopise z 31. 5. 1622 se Zdeňk zmiňuje o ztracených dopisech a ujišťuje Polyxenu o tom, že je může číst opravdu každý a stejně jim nikdo kromě nich nebude rozumět. MAREK, P. (ed.): *Svědectví o ztrátě starého světa*, s. 205.

2. 1. Listy paní Kateřiny ze Žerotína rozené z Valdštejna

Korespondence šlechtičny Kateřiny ze Žerotína rozené z Valdštejna je zpracována v dvousvazkové edici.⁴⁴ V ní se nachází pouze dopisy odchozí. V této edici lze sledovat její starost o hospodářství jak v jejím vlastnictví, tak ve vlastnictví jejích bratrů. Krom toho je zde patrná obava z vývoje války, dopadů náboženských změn na ni i její blízké. Kateřina také často píše o zdraví svém, manželovu i svých dalších blízkých osob. Hojně si dopisovala se vzdálenějšími příslušníky její rodiny a rodiny jejího manžela. Zároveň udržovala kontakt s dalšími představiteli české šlechty, které podle dobového úzu nazývala *tetou*, *strýcem* či *švagrem*.⁴⁵ Častými adresáty jejích dopisů jsou také poddaní v panství Brandýse nad Labem.

Dopisy, jež jsou v edici zahrnuty, pocházejí z let 1631 až 1635, vyjma roku 1632, což byla doba pobytu Kateřiny ze Žerotína a Karla staršího ze Žerotína ve Vratislavi. Psaní z pozdějších let edice pak pocházejí z území Moravy, především Přerova. V období zachycených dopisů byli Karel i Kateřina již poměrně pokročilého věku, v roce 1631 jim bylo šedesát šest a šedesát sedm let. V korespondenci jsou z vymezených okruhů nejvíce zastoupeny tematiky strachu a nebezpečí, méně pak tematika financí.

Kateřina ze Žerotína rozená z Valdštejna, která byla dcerou Jana z Valdštejna a Magdaleny z Vartenbergu, žila v letech 1565–1638. Z tohoto manželství pocházel i její mladší bratr, Adam mladší z Vladštejna. Po otcově smrti se Kateřinina matka provdala za Jana z Lipé, s nímž měla syna Petrolda z Lipé.⁴⁶ Kateřina od roku 1614⁴⁷ žila v manželství s jedním z předních představitelů, Karlem starším ze Žerotína. Pro pokročilý věk páru, Kateřina měla v té době čtyřicet devět let, Karel byl jen o rok starší, v tomto manželství nebyl předpoklad narození dětí. Manžele po většinu jejich manželství doprovázely různé nemoci, především dna, o nichž se Kateřina hojně zmiňuje ve své korespondenci.

Jak Kateřina, tak Karel nebyli katolického vyznání. Kateřina byla vyznání luteránského⁴⁸ a Karel příslušel k Jednotě bratrské.⁴⁹ Z tohoto důvodu se Žerotínští po vydání Obnoveného zřízení zemského roku 1628 vydali do exilu, který strávili ve Vratislavi.⁵⁰ Roku 1633 se díky povolení

⁴⁴ DVORSKÝ, František Ivan (ed.): *Listy paní Kateřiny z Žerotína rozené z Vladštejna. I. Dopisy z roku 1631 a 1633*. Praha 1894. DVORSKÝ, František Ivan (ed.): *Listy paní Kateřiny z Žerotína rozené z Vladštejna. II. Dopisy z roku 1634 a 1635*. Praha 1895.

⁴⁵ DVORSKÝ, F. (ed.): *Listy I*, s. 1.

⁴⁶ SVOBODOVÁ, Lenka: *Kateřina Žerotínská*. Pardubice 2008, s. 19. [nepublikovaná bakalářská práce].

⁴⁷ KNOZ, Tomáš: *Državy Karla staršího ze Žerotína po Bílé hoře*. Brno 2001, s. 124.

⁴⁸ Tamtéž, s. 108.

⁴⁹ REJCHRTOVÁ, N. (ed.): *Karel starší ze Žerotína. Z korespondence*. Praha 1982, s. 11.

⁵⁰ DVORSKÝ, F.: *Úvod*. In.: DVORSKÝ, F. (ed.): *Listy I*, s. X.

Ferdinanda II. vrátili na Moravu, kde po většinu času sídlili v Přerově. Karel starší ze Žerotína zemřel dne 9. října 1636 po dlouhé nemoci, Kateřina zemřela o necelý rok později.⁵¹

2. 2. Korespondence Karla staršího ze Žerotína

Korespondence Karla staršího ze Žerotína byla edičně zpracována Noemi Rejchrtovou.⁵² Karel udržoval korespondenci jak s rodinnými příslušníky, představiteli české i moravské šlechty, přáteli, poddanými, tak s vládci Českých zemí. V jeho dopisech převažuje zaměření na politické dění Čech a Moravy. Krom toho se v listech hojně zabývá řízením svých držav a správou svých poddaných. Často si dopisoval také s členy své rodiny, se svými dcerami, švagry i vzdálenými příbuznými. Edice zahrnuje dopisy z let 1578 až 1636, poslední Žerotínův dopis byl napsán jen den před jeho smrtí. V edici se nachází 180 Žerotínových dopisů a 7 příloh. V korespondenci jsou vymezené okruhy zastoupeny vyrovnaně.

Žerotín, který byl moravským šlechticem, žil mezi lety 1564 a 1636.⁵³ Jeho životu se ve svých pracích věnuje Tomáš Knoz.⁵⁴ Karel byl synem Jana staršího ze Žerotína a Mariany Černoorské z Boskovic. Z druhého manželství svého otce s Mandalenou Slavatovou z Chlumu měl Karel mladšího bratra, Jana Diviše.⁵⁵ Karel získal své vědomosti a zkušenosti na studiích, s kterými začal v Brně a Ivančicích a pokračoval v Štrasburku, Basileji, Padově, Sieně, Orleáns a Leidenu.⁵⁶

Karlovou první manželkou byla Barbora Krajířová z Krajku, s níž uzavřel sňatek roku 1589. Z toho manželství se narodila dcera Bohunka. Barbora brzy, roku 1591, na následky potratu umírá.⁵⁷ Karlovo druhé manželství bylo uzavřeno roku 1596 s Eliškou Krajířovou z Krajku. O rok později se narodila dcera Alena. Roku 1599 se narodil jediný mužský potomek Karla staršího ze Žerotína, Bedřich, který však v roce 1600 umírá jen několik týdnů po smrti své matky.⁵⁸ Třetí manželství uzavřel Karel roku 1604 s Kateřinou Annou z Valdštejna, avšak Kateřina Anna necelý rok po svatbě umírá.⁵⁹ Žerotínovo poslední manželství, které bylo jeho nejdelším, bylo mezi Karlem a Kateřinou z Vladštejna, vdovou po Smilu Osovském z Doubravice. Toto manželství trvalo od svatby roku 1614 až do Karlovi smrti roku 1636.⁶⁰

⁵¹ KNOZ, T.: *Državy*, s. 470.

⁵² REJCHRTOVÁ, Noemi (ed.): *Karel starší ze Žerotína. Z korespondence*. Praha 1982.

⁵³ Tamtéž, s. 7.

⁵⁴ KNOZ, Tomáš: *Karel starší ze Žerotína. Don Quijote v labyrintu světa*. Praha 2008. a KNOZ, Tomáš: *Državy Karla staršího ze Žerotína po Bílé hoře*. Brno 2001.

⁵⁵ REJCHRTOVÁ, N. (ed.): *Karel starší ze Žerotína*, s. 11.

⁵⁶ Tamtéž, s. 11–12.

⁵⁷ Tamtéž, s. 12.

⁵⁸ Tamtéž, s. 13.

⁵⁹ Tamtéž, s. 15.

⁶⁰ KNOZ, T.: *Državy*, s. 470.

Karel starší ze Žerotína svůj život strávil v zemských službách. Roku 1594 započal svou dráhu jako člen moravského zemského soudu,⁶¹ svého úřadu byl ale Karel zbaven roku 1602 v důsledku roztržek s Zikmundem z Dietrichštejna, a poté se uchyluje do politického ústraní.⁶² Po příklonu k politice arciknížete Matyáše Habsburského byl roku 1608 na olomouckém sněmu zvolen zemským hejtmanem, navíc mu byl svěřen i úřad direktora zemských peněz.⁶³ Žerotín byl na vlastní žádost zproštěn svých funkcí roku 1615.⁶⁴

Po roce 1628 musel Karel z konfesních důvodů odejít do exilu, který strávil spolu s Kateřinou ve Vratislavi. Karel před odchodem do exilu prodal většinu svých panství Albrechtu z Valdštejna, který je obratem prodal svému příteli, kancléři Janu Křtiteli z Verdenberga.⁶⁵ Panství, které smělo na rozdíl od moravských držav zůstat v Žerotínových rukách, byl Brandýs nad Orlicí. V Karlově správě mohlo zůstat za splnění určitých podmínek, jako byla správa skrze katolického správce a úředníky.⁶⁶ Žerotínští se z exilu vrátili na Moravu roku 1633 se svolením Ferdinanda II. Většinu svého času po návratu trávili v Přerově, kde Karel roku 1636 umírá.⁶⁷

2. 3. Svědectví o ztrátě starého světa

Edici korespondence mezi manželským párem Lobkoviců zpracoval Pavel Marek.⁶⁸ V edici se nachází 175 dopisů, které až na jednu výjimku pochází z let 1618–1627. Manželé se ve své korespondenci kromě témat, které tato práce sleduje, hojně vyjadřují ke svému zármutku nad odloučením z důvodu Zdeňkovi služby u císařského dvora. Častým tématem jsou také hospodářské záležitosti jednotlivých panství, věci finanční, pozdravy od přátel a přátelům, zmínky o pomoci rozličným osobám, starost o jejich syna a tak dále. Velmi zastoupeným tématem v dopisech od Lobkovic je život na císařském dvoře, poznámky o cestách císaře, audiencích a lidech, oba manželé si pak vyměňují zprávy o tom, s kterými byli seznámeni či strávili čas večerí. V rámci vymezených okruhů je nejvíce zastoupeným tematikou financí, méně pak témata strachu a nebezpečí z vojáků.

⁶¹ REJCHRTOVÁ, N. (ed.): *Karel starší ze Žerotína*, s. 13.

⁶² Tamtéž, s. 14–15.

⁶³ Tamtéž, s. 16–17.

⁶⁴ Tamtéž, s. 18.

⁶⁵ KNOZ, T.: *Državy*, s. 326–328.

⁶⁶ Tamtéž, s. 77.

⁶⁷ REJCHRTOVÁ, N. (ed.): *Karel starší ze Žerotína*, s. 28.

⁶⁸ MAREK, Pavel (ed.): *Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovicové z Pernštejna*. České Budějovice 2005.

Polyxena Lobkovická z Pernštejna se narodila Vratislavovi z Pernštejna a kastilské šlechtice Marii Manrique de Lara y Mendoza roku 1566 nebo 1567,⁶⁹ jako jedno z dvaceti dětí.⁷⁰ Polyxeniným prvním manželem byl od roku 1587⁷¹ do své smrti roku 1592⁷² Vilém z Rožmberka.⁷³ Se svým druhým manželem, Zdeňkem Vojtěchem Popelem z Lobkovic byla Polyxena oddána roku 1603.⁷⁴ Roku 1609 se páru narodil jediný syn, Václav Eusebius.⁷⁵

Polyxena byla celý svůj život katoličkou. Roku 1611 v Litomyšli zakázala vyzvánění na děkanském kostele při pohřbech nekatolíků, což vedlo k rozhněvání litomyšlských měšťanů, a zvolení nové, zcela katolické, městské rady.⁷⁶ Již před bitvou na Bílé hoře Polyxena značně rozšiřovala své državy, získáváním vesnic a dvorů v okolí svého Roudnického panství, nebo když například roku 1615 odkoupila od Václava Viléma z Lobkovic statek Střekov, či roku 1616 statek Lobkovice od Václava Majrleho ze Sobišku.⁷⁷ Z Lobkovicových statků byly z rozhodnutí stavovského direktoria již od podzimu 1618 dodávány potraviny pro vojsko a musela z nich být vyplácena také kontribuce.⁷⁸ Přestože lobkovická panství měla být po vítězství nad stavovskými oproštěna od válečné zátěže, kontribucí a kvartýrování vojsk, docházelo na panstvích k páchání škod na majetku, vyžadování vysokých finančních dávek, dodávek jídel a krmiva pro válečné zvířectvo a okrádání lobkovických poddaných.⁷⁹

Při zakupování panství a statků konfiskovaných šlechticům po bitvě na Bílé hoře mezi lety 1623–1627 získala Polyxena celou řadu majetků a předčila v této činnosti mnohé šlechtice. Vyrovnat se jí mohli jen Albrecht z Valdštejna, Karel z Lichtenštejna nebo Jaroslav Bořita z Martinic a z žen pouze Marie Magdalena Trčková z Lípy.⁸⁰ Brzy po bitvě na Bílé hoře začal manželský pár na svých statcích vyvíjet rekatolizační činnost, přičemž na některých panstvích probíhal tento proces rychleji - např. panství Roudnice, a na některých pomaleji, např. na Litomyšlsku nebo Vysokochlumecku.⁸¹

⁶⁹ Rokem narození Polyxeny z Pernštejna si autoři nejsou jisti, neboť není zapsán v dobových pramenech. Ryantová se ve své publikaci, v níž se šlechtice věnuje příklání k roku 1566, opírá se při tom o Polyxeninu korespondenci, v níž šlechtice v květnu 1623 píše o svých šedesáti letech. In.: RYANTOVÁ, Marie: *Polyxena z Lobkovic. Obdivovaná i nenáviděná první dáma království*. Praha 2016, s. 38.

⁷⁰ Tamtéž, s. 35.

⁷¹ ŠINKNEROVÁ, Eva: *Polyxena z Lobkowicz (1642): dcera, manželka, matka*. Plzeň 2021, s. 19. [nepublikovaná bakalářská práce]

⁷² ŠINKNEROVÁ, E.: *Polyxena z Lobkowicz*, s. 20.

⁷³ ŠINKNEROVÁ, Eva: *Polyxena z Lobkowicz*, s. 19.

⁷⁴ MAREK, P.: *Šlechtic a jeho rodina*. In.: MAREK, P. (ed.): *Svědectví o ztrátě starého světa*, s. 41.

⁷⁵ Tamtéž, s. 43.

⁷⁶ RYANTOVÁ, M.: *Polyxena z*, s. 259.

⁷⁷ Tamtéž, s. 252.

⁷⁸ Tamtéž, s. 324.

⁷⁹ Tamtéž, s. 354.

⁸⁰ Tamtéž, s. 362.

⁸¹ Tamtéž, s. 368–371.

Po smrti Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic v červnu 1628 se Polyxena stala podruhé vdovou. Její zemřelý manžel jí v závěti odkázal veškerý movitý majetek a dědicem nemovitých majetků se stal jejich syn, Václav Eusebius.⁸² Polyxena zemřela v květnu 1642 ve svém pražském paláci a byla pohřbena po boku Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic v kapucínském klášteře v Roudnici nad Labem.⁸³

Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic a na Vysokém Chlumci se narodil roku 1568.⁸⁴ Jeho otcem byl Ladislav starší, pán na Jistebnici a Vysokém Chlumci.⁸⁵ Zdeněk studoval spolu se svým starším bratrem Ladislavem na pražské akademii Tovaryšstva Ježíšova, posléze přestoupili na jezuitskou univerzitu v Ingolstadtu.⁸⁶ Jak povaha navštěvované instituce napovídá, Zdeněk byl katolíkem.⁸⁷ V roce 1584 byl Zdeněk vypraven na kavalírskou cestu do Itálie, na své výpravě se připojil k družině tridentského biskupa, který reprezentoval císařovi zájmy v Římě a který Lobkovice zřejmě uvedl k papežskému dvoru.⁸⁸ Po svém návratu z kavalírských cest byl již roku 1591 jmenován císařským komorníkem a říšským dvorním radou u dvora císaře Rudolfa II. Ve službách tohoto stejně jako obou dalších panovníků Zdeněk hojně cestoval za diplomatickými jednáními.⁸⁹ V roce 1599 se Lobkovic posunul po žebříčku funkcí na post nejvyššího kancléře Českého království.⁹⁰

Lobkovicovou první a jedinou manželkou byla Polyxena z Pernštejna, vdova po Vilému z Rožmberka, s kterou uzavřel manželství 23. listopadu 1603.⁹¹ Z toho manželství se narodil se narodil jediný potomek, Václav Eusebius František z Lobkovic, a to v lednu 1609.⁹²

Roku 1609 Zdeněk jako nejvyšší kancléř Českého království odmítl podepsat Rudolfův Majestát, neboť neodpovídal jeho náboženskému přesvědčení. I v důsledku toho přicházeli do císařovi kanceláře na Lobkovice stížnosti ze strany nekatolických stavů.⁹³ V době stavovského povstání byl Lobkovic u císařského dvora. Po bitvě na Bílé hoře se na něj, jako na jednoho z členů tzv. posudkové komise, i na jeho manželku obracel řada šlechticů s žádostí o přímluvu u císaře a snahou zmírnit své tresty za neloajálnost vůči němu.⁹⁴ Po Bílé hoře byl Zdeněk Vojtěch také jmenován vladařem lobkovického domu. Jako takový měl na starosti mimo jiné dohlížet na zachování rodové

⁸² Tamtéž, s. 391.

⁸³ Tamtéž, s. 434–438.

⁸⁴ Tamtéž, s. 228.

⁸⁵ Tamtéž, s. 228–229.

⁸⁶ MAREK, P.: *Šlechtic a jeho rodina*. In.: MAREK, P. (ed.): *Svědectví o ztrátě starého světa*, s. 45.

⁸⁷ RYANTOVÁ, M.: *Polyxena z Lobkovic*, s. 233.

⁸⁸ Tamtéž, s. 229.

⁸⁹ Tamtéž, s. 230.

⁹⁰ Tamtéž, s. 239.

⁹¹ Tamtéž, s. 234.

⁹² Tamtéž, s. 283.

⁹³ Tamtéž, s. 277–278.

⁹⁴ Tamtéž, s. 345.

cti.⁹⁵ Roku 1623 byl Lobkovic povýšen do stavu říšských knížat, toto povýšení navíc obdržel jako jeden z prvních z české i moravské šlechty.⁹⁶ V pobělohorské době získal lobkovický pár také nemalé majetkové zisky, a to především z majetků konfiskovaných osobám nevěrným císaři, mnoho z nich navíc kupovali značně pod cenou. S nákupy některých statků však naráželi na problémy a to zejména při konečném schvalování nákupů již proběhlých, zvláště pokud došlo ke střetu zájmů s jinými šlechtici.⁹⁷

Ke konci svého života se Lobkovic vzdálil svým někdejšími přátelům, Vilému Slavatovi z Chlumu a Košumberka a Jaroslavu Bořicovi z Martinic, kritizoval jak je, tak například Karla z Lichtenštejna. Měl výhrady k způsobu habsburské vlády v Českých zemích a nesouhlasil s Obnoveným zřízením zemským, které dle jeho názoru snižovalo význam království, jeho institucí a svobod a likvidovalo stavovskou moc.⁹⁸ Lobkovic zemřel v červnu roku 1628 v Praze.⁹⁹

2. 4. Dopisy Zuzany Černínové z Harasova

Edici dopisů Zuzany Černínové zpracoval František Dvorský¹⁰⁰ v osmdesátých letech 19. století. V edici převažují dopisy jejímu nejstaršímu synu, Humprechtu Janovi. Dalšími příjemci dopisů jsou její příbuzní, například Heřman Černín, i její poddaní a správci jejich statků. V dopisech je hojně zastoupena starost o zdraví své rodiny a o děj v jednotlivých hospodářstvích. V dopisech Humprechtovi je časté poučování ve věcech finančních a cestovních. Z vymezených okruhů je v korespondenci Černínové nejvíce zastoupena tematika financí, o něco méně tematika strachu a nebezpečí.

Zuzana, dcera Jiřího Homuta z Harasova a Alžběty Homutové z Cimburka, se narodila roku 1600.¹⁰¹ Jelikož se žádný z synů manželského páru nedožil dospělosti, byl po smrti Jiřího Homuta jeho majetek: Radenín, Choustník a Bělá rozdělen mezi jeho dvě dcery, Zuzanu a Johanu Evzebii.¹⁰² Zuzana se roku 1621 provdala za Jana Černína z Chudenic.¹⁰³ Janův otec v době stavovského povstání zastával post jednoho z třiceti direktorů, avšak po bitvě na Bílé hoře se přidal na stranu císaře a roku 1621 konvertoval ke katolictví a spolu s ním konvertoval i Jan Černín a

⁹⁵ MAREK, P.: *Šlechtic a jeho rodina*. In.: MAREK, P. (ed.): *Svědectví o ztrátě starého světa*, s. 51–52.

⁹⁶ RYANTOVÁ, M.: *Polyxena z Lobkovic*, s. 351.

⁹⁷ Tamtéž, s. 356–360.

⁹⁸ Tamtéž, s. 387.

⁹⁹ MAREK, P.: *Šlechtic a jeho rodina*. In.: MAREK, P. (ed.): *Svědectví o ztrátě starého světa*, s. 42.

¹⁰⁰ DVORSKÝ, František (ed.): *Zuzana Černínová z Harasova. Dopisy české šlechtičny z polovice 17. století*. Praha 1886.

¹⁰¹ DVORSKÝ, F.: *Ze života Zuzany Černínové a její rodiny*. In.: DVORSKÝ, F. (ed.): *Zuzana Černínová z Harasova*, s. 8.

¹⁰² Tamtéž, s. 10.

¹⁰³ KORYČANSKÁ, Kristina: *Ideál raně novověké šlechtičny na příkladu Zuzany Černínové z Harasova*. Brno 2014, s. 28. [nepublikovaná bakalářská práce].

Zuzana.¹⁰⁴ Državy páru byly z majetků Černínů, Harasů a Rožmberků a zbytek byl dokoupen manžely. Mezi državy patřilo choustnické, kostomlatské, kostelecké, padovské a táborské panství.¹⁰⁵ Majetky, především ty, které se nacházely v severních Čechách, pocíťovali důsledky války, přesunů vojsk a rabování. Černínovi měli dva syny, Heřmana Václava a Humprechta Jana, a dvě dcery, Alžbětu a Evu Polyxenu.¹⁰⁶ Oběma synům se dostalo vzdělání na pražských jezuitských kolejích a posléze byli vysláni na kavalírské cesty.¹⁰⁷ Dcera Alžběta Johana se roku 1640 provdala za generála Zikmunda Myslíka z Hiršova, avšak roku 1645 umírá.¹⁰⁸ Jan Černín zemřel roku 1642 a své manželce zanechal starost o panství i rodinné záležitosti.¹⁰⁹ Tuto činnost Zuzana Černínová zastávala až do své smrti roku 1654.¹¹⁰

2. 5. Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s Humprechtem Janem Černínem z Chudenic

Korespondenci mezi matkou a synem edičně zpracoval Zdeněk Kalista.¹¹¹ V dopisech je kromě sledovaných témat značně zastoupena starost matky o synovo vzdělání a zdraví. Častým předmětem dopisů jsou také záležitosti správy hospodářství a naléhání na Humprechtův návrat z kavalírské cesty. V korespondenci matky se synem je z vymezených okruhů nejvíce zastoupena tematika financí, poté tematiky strachu a nebezpečí.

Humprecht Jan Černín se narodil v únoru roku 1628.¹¹² V mládí navštěvoval jezuitské učení v Praze.¹¹³ Roku 1645 byl Humprecht vyslán na kavalírskou cestu do Itálie, Francie a Španělska.¹¹⁴ Mladý šlechtic se do Českých zemí navrátil v jarních měsících roku 1650.¹¹⁵ Černín zastával od června 1650 pozici komorníka arcivévody a pozdějšího císaře, Leopolda I. V roce 1651 se značně rozrostly jeho državy, když mu jeho prastrýc, hrabě Heřman Černín z Chudenic, odkázal svá panství, mezi nimiž bylo např. panství Petršpurk, Kost, Mělník nebo Vínoř.¹¹⁶ Humprecht se po

¹⁰⁴ JUŘÍK, Pavel: *Dominia pánů z Hradce, Slavatů a Czerninů*. Praha 2010, s. 218.

¹⁰⁵ DVORSKÝ, F.: *Ze života Zuzany Černínové a její rodiny*. DVORSKÝ, F. (ed.): *Zuzana Černínová z Harasova*, s. 15.

¹⁰⁶ KORYČANSKÁ, K.: *Ideál raně novověké šlechtičny*, s. 28.

¹⁰⁷ DVORSKÝ, F.: *Ze života Zuzany Černínové a její rodiny*. In.: DVORSKÝ, F. (ed.): *Zuzana Černínová z Harasova*, s. 10.

¹⁰⁸ TISCHER, František: *General Zikmund Myslím z Hiršova. Životopisný obraz z třicetileté války*. Praha 1916, s. 8–22.

¹⁰⁹ DVORSKÝ, F.: *Ze života Zuzany Černínové a její rodiny*. In.: DVORSKÝ, F. (ed.): *Zuzana Černínová z Harasova*, s. 10.

¹¹⁰ KALISTA, Z. (ed.): *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova*, s. 18.

¹¹¹ KALISTA, Zdeněk (ed.): *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem z Chudenic*. Praha 1941.

¹¹² KALISTA, Zdeněk: *Mládí Humprechta Jana Černína z Chudenic*. Praha 1932, s. 156.

¹¹³ JUŘÍK, P.: *Dominia*, s. 224.

¹¹⁴ KALISTA, Z.: *Mládí*, s. 170.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 219.

¹¹⁶ DVORSKÝ, F.: *Ze života Zuzany Černínové a její rodiny*. In.: DVORSKÝ, F. (ed.): *Zuzana Černínová z Harasova*, s. 17.

konci svých kavalírských cest, roku 1652, oženil s markýzou Marií Dianou Hippoliti da Gazoldo, která byla dvorní dámou císařovny Eleonory.¹¹⁷ V letech 1660–1663 působil Černín jako císařský vyslanec v Benátkách.¹¹⁸ Humprecht Jan se také zasloužil o vystavení Černínského paláce na pražských Hradčanech, a to mezi lety 1662 a 1682.¹¹⁹ Černín zemřel v březnu 1682 na zámku v Kosmonosích a byl pochován v katedrále sv. Víta na Pražském hradě.¹²⁰

2. 6. Korespondence Šťastného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku

Edici dopisů Šťastného Václava Pětipeského zpracoval Miroslav Žitný.¹²¹ Edice se skládá ze dvou svazků. První svazek zahrnuje léta 1600–1610 a druhý 1611–1621. Do zkoumaného období náleží pouhými třemi roky, 1618–1621. Častým předmětem korespondence Pětipeského jsou rodinné a hospodářské záležitosti. Ve zkoumaném období v editovaných dopisech převažují záležitosti hospodářské a vojenské. Z vymezených témat se zde nachází tematika finanční zátěže a strachu.

Šťastný Václav Pětipeský z Chýš a Egrberku narozen roku 1582 byl synem Albrechta Pětipeského a Barbory Pětipeské z Hruškova. Václav byl příslušníkem rytířského stavu.¹²² Do roku 1600 byl vychováván v domácnosti své příbuzné, Barbory Doupcové z Chýš, ve Vilémově, po dosažení dospělosti se však přesunul na rodinné sídlo do Byšic.¹²³ Pětipeský byl účasten několika válečných tažení a bojů, například v roce 1604 se zúčastnil bojů v horních Uhrách proti Turkům.¹²⁴ Na konci května roku 1618 byl Pětipeský zvolen do stavovského direktoria jako zástupce rytířského stavu, ale již v červnu žádal o zproštění tohoto úřadu, v čemž mu nebylo vyhověno.¹²⁵ Po hlasování v prospěch Fridricha Falckého při jeho zvolení českým králem byl Pětipeský jmenován dvorním maršálkem a radou.¹²⁶ Po porážce stavů byl vězněn a 19. června 1620 nad ním byl vynesena rozsudek smrti. Navzdory tomu byl díky přímluvám svých přátel odsouzen na doživotí a i tento trest mu byl následně zmírněn.¹²⁷ Šťastný Václav Pětipeský z Chýš a Egrberku zemřel 3. listopadu 1638.¹²⁸

¹¹⁷ KALISTA, Z.: *Mládí*, s. 246.

¹¹⁸ JURÍK, P.: *Dominia*, s. 227.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 227.

¹²⁰ Tamtéž, s. 228.

¹²¹ ŽITNÝ, M. (ed.): *Korespondence Šťastného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku. Z let 1600–1610*. České Budějovice 2015. a ŽITNÝ, Miroslav (ed.): *Korespondence Šťastného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku. Z let 1611–1621*. České Budějovice 2016.

¹²² ŽITNÝ, M.: *Šťastný Václav Pětipeský z Chýš a Egrberku*. In.: ŽITNÝ, M. (ed.): *Korespondence Šťastného Václava. Z let 1600–1610*, s. 31.

¹²³ Tamtéž, s. 19.

¹²⁴ Tamtéž, s. 33.

¹²⁵ Tamtéž, s. 55.

¹²⁶ Tamtéž, s. 56.

¹²⁷ Tamtéž, s. 59.

¹²⁸ Tamtéž, s. 60.

2. 7. Deník Adama mladšího z Valdštejna

Deník šlechtice Adama mladšího z Valdštejna edičně zpracovali Petr Maťa a Marie Koldinská.¹²⁹ Deník zabírá časový rozsah 1602–1633, avšak mnoho let v něm chybí. Pro náš výzkum nejznatelnější je nedochování deníků z let 1617 až 1629. Ani poté však nejsou deníkové záznamy kompletní. Dalšími chybějícími roky jsou 1630 a 1632. Valdštejn ve svých deníkových zápisech nejvíce zaznamenal otázku jeho reprezentace, jež se odráží především v osobách, s kterými stoloval. Jeho zápisy jsou velmi strohé, většinou nepíše o svém rozpoložení či svých názorech. Z vymezených témat se nejvíce dotýká tematiky finanční zátěže.

Adam mladší z Valdštejna byl pražským hofmistrem, nejvyšším pražským purkrabím a významným šlechticem první poloviny 17. století, který si vysloužil označení „muž kompromisu“.¹³⁰ Adam se narodil jako mladší bratr Kateřiny ze Žerotína rozené z Vladštejna z prvního manželství jeho matky, Magdaleny z Vartenbergu, s Janem z Valdštejna roku 1569 či 1570 a zemřel v srpnu roku 1638.¹³¹ Podle Petra Matě bylo Adamovi upřeno rozsáhlejší vzdělání, což je podpořeno skutečností, že jeho jméno nebylo dohledáno v žádné z dosud probádaných univerzitních matrik. K tomuto bodu je nutno přidat Adamovu jazykovou výbavu, kam latina, jazyk vzdělanců, nepatřila.¹³²

Valdštejn, ač vychováván v utrakvismu, konvertoval na sklonu 16. století ke katolictví. Navzdory své konverzi se jeho první manželkou stala Alžběta z Valdštejna, která byla evangelického vyznání. Druhá manželka, Johana ze Žerotína, rovněž nebyla katoličkou, nýbrž se hlásila k Jednotě bratrské. Tato změna mu umožnila, především v době třicetileté války, stoupat do vysokých funkcí.¹³³ Jeho postup po žebříčku vysokých pozic se neomezoval pouze na zemské úřady. Roku 1606 „[...] jako jeden z prvních pronikl mezi čtyřčlennou špičku nejvyšších úředníků dvora“¹³⁴ Rudolfa II., když se stal dvorským štolmistrem. O dva roky později následovala funkce zemského sudího a již roku 1611 se stal jedním z nejvyšších zemských úředníků, a to hofmistrem.¹³⁵ V roce 1609 byl jedním z představitelů katolické vlády, který se účastnil vyjednávání se stavovskou opozicí, a tak se podílel na Majestátu Rudolfa II.¹³⁶

¹²⁹ KOLDINSKÁ, Marie - MAŤA, Petr (eds.): *Deník rudolfinského dvořana. Adam mladší z Vladštejna 1602–1633*. Praha 1997.

¹³⁰ MAŤA, P.: *Svědectví o životě ve zdivočelé době*. In.: KOLDINSKÁ, M. - MAŤA, P. (eds.): *Deník rudolfinského dvořana*, s. 19.

¹³¹ Tamtéž, s. 32.

¹³² Tamtéž, s. 20.

¹³³ Tamtéž, s. 20.

¹³⁴ Tamtéž, s. 21.

¹³⁵ Tamtéž, s. 21.

¹³⁶ Tamtéž, s. 22.

Přestože byl Valdštejn důležitou postavou politické scény, v letech těsně předcházejících dlouhému válečnému konfliktu se z něj stával spíše pasivní pozorovatel, pakliže by se svými názory dostal do opozice vůči politice Habsburků. Pakliže s některými rozhodnutími politiky vládnoucího rodu nesouhlasil, sdělil sice svůj názor, ale dále jej neobhajoval.¹³⁷

Na počátku třicetileté války vyvíjel sabotážní činnost vůči představitelům stavovské opozice, což vedlo k zneprátení mnoha představitelů stavů.¹³⁸ Ke konci roku 1619 Valdštejn odešel do krátkodobého exilu v Sasku, z něhož se navrátil o necelý rok později, jen pár dní po bitvě na Bílé hoře. V době rozsáhlých konfiskací, které následovaly po vítězství císaře nad stavy, byl jedním z nejvíce výtěžných katolických nových majitelů statků. Navzdory prvotnímu úspěchu v získání majetků za svou věrnost, musel být Adam nepříjemně překvapen vlnou rekatolizace a znehodnocováním českých právních tradic. V době rozsáhlé rekatolizace bylo manželčino nekatolické vyznání nutnou komplikací, navzdory svým snahám ji však nedokázal přivést ke konverzi. Na Valdštejna navíc padaly stížnosti pro ochranu nekatolíků. Rekatolizaci na svých statcích zahájil až v roce 1629, navzdory tomuto opožděnému nástupu neváhal použít donucovací prostředky - vojska.¹³⁹

Ačkoli ke konci svého života trpěl Adam mladší z Valdštejna dnou, zůstával nadále v centru politického života české šlechty. Valdštejn zemřel v srpnu 1638.¹⁴⁰

2. 8. Jindřich Michal Hýzrle z Chodů

Příběhy Hýzrle z Chodů edičně zpracovali Jan Vogeltanz a Věra Petráčková¹⁴¹ a kolektiv Jiřího Kubeše, Vítězslava Prchala, Martiny Žárovkové a Michala Dragouna.¹⁴² Hýzrovi paměti zabírají období let 1586–1646. Hýzrle ve svých pamětech líčí své zážitky z různých vojenských tažení a bojů. Ze zkoumaných témat se dotýká tematiky financí a kvartýrování.

Jindřich Hýzrle se narodil roku 1575 Kryštofu Hýzrovi z Chodů a Ludmile Robmhákové ze Suché. Jako desetiletého chlapce jej jeho rodiče dali do služby k Janu z Pernštejna, kde Jindřich konvertoval ke katolictví.¹⁴³ Ač Hýzrovi z Chodů byli rytířského postavení, dostalo se roku 1611

¹³⁷ Tamtéž, s. 23.

¹³⁸ Tamtéž, s. 25.

¹³⁹ Tamtéž, s. 29.

¹⁴⁰ Tamtéž, s. 32.

¹⁴¹ PETRÁČKOVÁ, Věra – VOGELTANZ, Jan (edd.): *Příběhy Jindřicha Hýzrle z Chodů*. Praha 1979.

¹⁴² KUBEŠ, Jiří a kol. (eds.): *Cesty a život Jindřicha Hýzrle z Chodů*. Praha 2021.

¹⁴³ KUBEŠ, Jiří - PRCHAL, Vítězslav: *Cesta za paměti: Český šlechtic Jindřich Hýzrle z Chodů (1575–1665) a jeho život očima dalších pramenů neliterární povahy*. In.: KUBEŠ, J. a kol. (eds.): *Cesty a život Jindřicha Hýzrle z Chodů*, s. 13.

Jindřichovi a jeho bratru povýšení do „*stavu, hodnosti, řádu a společenství urozených svobodných páni ve Svaté říši římské.*”¹⁴⁴ Jako takovému se mu dostávalo titulu barona.

První vojenské zkušenosti získal Jindřich v letech 1595–1596, kdy v Uhrách bojoval s Turky.¹⁴⁵ V roce 1608 vstoupil do služeb císaře Rudolfa II. O dva roky později se stal komorníkem Leopolda Pasovského, v jehož službách zůstal do roku 1615.¹⁴⁶ Na jaře 1619 vstoupil do služeb Ferdinanda II., v jehož službách zůstal do roku 1621, kdy kvůli nemoci požádal o propuštění z armády.¹⁴⁷ Roku 1629 se stal členem protireformační komise v Bechyňském kraji a v letech 1631–1633 působil jako velitel vojenské posádky v Českých Budějovicích.¹⁴⁸ Jindřich zemřel na svých statcích v Prácheňském kraji v roce 1655.¹⁴⁹

2. 9. Paměti Mikuláše Dačického z Heslova

Paměti Mikuláše Dačického z Heslova byly edičně zpracovány do dvou svazků Antonínem Rezkem.¹⁵⁰ Pramen je napsaný šesti autory a zachycuje Kutnou Horu napříč několika staletími. Mikuláš Dačický je autorem části paměti zachycující rozmezí let 1574–1626, zároveň předchozí části sjednotil do jedné paměti.¹⁵¹ Část pramene, která je využita v této práci, zachycuje léta 1618–1626. Edice pramene je rozdělena na patnáct částí, které jsou řazeny podle autora a časoprostoru, který obsahují. Mikuláš Dačický je autorem části třináct (1575–1626), která pojednává o tematice české i zahraniční, čtrnáct (1577–1626), navazující na předchozí část, avšak dopsanou později, a patnáct (1574–1626), jež se dotýká především problematiky kutnohorské, je nejobsáhlejší a v edici představuje druhý svazek. Kromě pokračování v pamětech svých předků psal Mikuláš také poezii, roku 1620 dopsal sbírku *Prostopravda*.¹⁵² Dačického Paměti sloužily jako kronika města Kutné Hory, jsou v nich uvedeny svatby, úmrtí a narození obyvatel města, občas také okolí, a popsány události, které město a jeho obyvatele ovlivňovaly. Dačický se v zápisech dotýká všech zkoumaných témat.

Mikuláš Dačický z Heslova se narodil roku 1555. Ač byl protestantského vyznání byl přijat do učení v kladrubském klášteře, odkud se do Kutné Hory navrátil až roku 1578.¹⁵³ V roce 1590 se

¹⁴⁴ Tamtéž s. 20.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. 21.

¹⁴⁶ Tamtéž, s. 22.

¹⁴⁷ Tamtéž, s. 23.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 24.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 41.

¹⁵⁰ REZEK, Antonín (ed.): *Paměti Mikuláše Dačického z Heslova. Svazek první.* Praha 1878. REZEK, Antonín (ed.): *Paměti Mikuláše Dačického z Heslova. Svazek druhý.* Praha 1880.

¹⁵¹ REZEK, A.: *Úvod.* In.: REZEK, A. (ed.): *Paměti. Svazek první,* s. LXIII.

¹⁵² Tamtéž, s. LI.

¹⁵³ Tamtéž s. XXXXII.

oženil s Alžbětou, s níž byl v manželství až do roku 1610, kdy zemřela. Mikuláš se poté již znovu neoženil, skonal v září 1628 a byl pochován v kutnohorském chrámu sv. Barbory.¹⁵⁴

Dačický v žádném případě nevedl spořádaný život. Roku 1582 zabil Šťastného Novohradského z Kolovra¹⁵⁵ a soudní pře, která tomuto činu následovala, se táhla až do roku 1615, kdy se finančně vyrovnal s dcerou Šťastného z Kolovrat, Kateřinou Javornickou z Kolovrat.¹⁵⁶ V mezidobí byl několikrát vsazen do vězení a propuštěn. V době jeho pobytu na svobodě na něj bylo vzneseno mnoho stížností a žalob pro ublížení na zdraví a pohoršování lidu.¹⁵⁷

2. 10. Paměti Michela Stüelera

Paměti krupského měšťana Michela Stüelera edičně zpracoval Jan Kilián.¹⁵⁸ Paměti pokrývají rozmezí let 1629–1649 vyjma roku 1633. Stüeler si vedl paměti většinu svého života, nejspíše od roku 1615 až po rok 1656. Obsah nedochovaných částí Stüelerových pamětí můžeme poznat v tzv. Weinerově kronice, psané „[...] zpočátku jezuitským odchovancem Johannem Wagnerem, jemuž byl pro všechny uvedené roky primárním zdrojem.“¹⁵⁹ Stüeler si kromě záležitostí spojených s válkou do svých pamětí zaznamenával svatby, smrt i narození měšťanů Krupky i některých lidí z okolí. Krom toho psal také o záležitostech kmotrovství, pohřbů, městské rady, výprav za vrchností a věcech hospodářských. Píše o všech tématech, která tato práce zkoumá.

Stüeler se narodil zřejmě roku 1583, v mládí se vyučil na koželuha.¹⁶⁰ Mezi lety 1637–1652 s přestávkami působil jako cechmistr krupského cechu koželuhů.¹⁶¹ V roce 1633 se stal nejvyšším horním správcem, bergmistrem. Tento úřad mu však byl již roku 1637 odebrán, patrně pro znelíbení se vrchností, jelikož se Stüeler velmi angažovaně účastnil jednání o starých krupkových privilegích a nových poplatcích vrchnosti.¹⁶² Ačkoli byl Michel vyznání katolického, k němuž konvertoval před rokem 1629,¹⁶³ s Jezuitu, kteří na severočeském panství působili, dobré vztahy neměl.¹⁶⁴

¹⁵⁴ Tamtéž, s. LII.

¹⁵⁵ VESELSKÝ, Petr Miroslav: *Pánové Dačičtí z Heslova od jich počátku až na naše doby vůbec, jakož i Mikuláš Dačický z Heslova a jeho literární činnost zvláště. Rodo- život- a povahopisné studie.* Kutná Hora 2011, druhé vydání, s. 33. Online: https://www.cms-kh.cz/sites/default/files/books/veselsky-panove_dacicti.pdf [cit. 24. 3. 2024]

¹⁵⁶ REZEK, A.: *Úvod.* In.: REZEK, A. (ed.): *Paměti. Svazek první*, s. L.

¹⁵⁷ Například roku 1586 byl obžalován z ublížení na zdraví ševce, kterého měl popálit svíci od krku až k rameni. REZEK, Antonín: *Úvod.* In.: REZEK, A. (ed.): *Paměti. Svazek první*, s. XXXVII.

¹⁵⁸ KILIÁN, Jan (ed.): *Paměti krupského měšťana Michela Stüelera (1629–1649).* Teplice 2013.

¹⁵⁹ KILIÁN, J.: *Úvod.* In.: KILIÁN, J. (ed.): *Paměti*, s. 46.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 40.

¹⁶¹ Tamtéž, s. 41.

¹⁶² Tamtéž, s. 42.

¹⁶³ KILIÁN, Jan: *Příběh z doby neobyčejného šílenství. Život a svět Michela Stüelera za třicetileté války.* Praha 2014, s. 131.

¹⁶⁴ Negativní vztah k jezuitskému řádu lze pozorovat v zápisu z 8. září 1629, v němž jezuitským kněžím říká kněžouři. Spor s jezuitu měl kvůli prodeji jejich vína na území Krupky. KILIÁN, J. (ed.): *Paměti*, s. 77–79.

Michel byl celkem třikrát ženatý. Poprvé s Dorotheou, dcerou Caspara Wilmana, s kterou byl v manželství od roku 1610 do její smrti roku 1619. Druhou manželkou mu byla mezi lety 1620–1634 Dorothea, dcera Wolfa Wagnera. Z deseti dětí pocházejících z tohoto sňatku se dospělosti dožila jediná dcera. Poslední sňatek Michel uzavřel s Elisabet, vdovou po Valentu Hübelovi, který zemřel na následky zranění, jež mu způsobil nejmenovaný voják shozením ze skály, která Stüelera, jež umírá roku 1656, přežila, avšak po jeho smrti o ní nemáme žádné další záznamy.¹⁶⁵

2. 11. Kronika mladoboleslavská

Kronika Mladé Boleslavi napsaná Jiřím Bydžovským byla edičně zpracována Zdeňkem Kamperem.¹⁶⁶ Kronika začíná dějinami města, jehož založení klade Bydžovský do roku 973,¹⁶⁷ a končí rokem 1653. Bydžovský v kronice píše o důležitých privilegiích i některých záležitostech státu. Ve zkoumaném období píše jak o věcech Mladé Boleslavi, tak i o věcech exulantů a zážitcích, kterými prošel během svého exilu. Ze záležitostí Mladé Boleslavi píše například o úmrtích, narozeních měšťanů a o věcech správy města. V zápisech se dotýká všech zkoumaných témat.

Jiří Kezelius Bydžovský se narodil roku 1576 v Novém Bydžově rodičům Janovi a Kateřině Kožíškovým. Jméno Kezelius začal používat až později.¹⁶⁸ Jiří vystudoval na pražské univerzitě a roku 1605 se stal školním správcem v Mladé Boleslavi. O rok později se ujal úřadu prvního radního písaře.¹⁶⁹ Roku 1618 se stal městským purkmistrem a prvním radním¹⁷⁰ a tuto funkci zastával až do roku 1623.¹⁷¹

V únoru 1626 byl Bydžovský spolu s několika dalšími obyvateli Mladých Budějovic vsazen do vězení, neboť nechtěl konvertovat ke katolictví. Z vězení byl propuštěn v dubnu 1626, nadále jim však byl zabírán majetek. V dubnu 1627 byl Bydžovský do vězení vsazen podruhé, ale ještě v tomtež měsíci byl propuštěn.¹⁷² Ani poté však ke konverzi nepřistoupil. Dne 19. června 1627 byl spolu s mistrem Jindřichem Danielem Semanínem vykázán jak z města, tak i z království. Byla jim dána lhůta jednoho dne po vyhlášení nařízení pro odchod z Českého království a půl roku pro prodej majetků. O den později se odebral do Žitavy, a odtud se posléze přesunul do Pirny.¹⁷³ Do Mladé Boleslavi se navrátil v roce 1639. O rok později byl na čas vsazen do vězení, z které ho byl

¹⁶⁵ KILIÁN, J.: *Úvod*. In.: KILIÁN, J. (ed.): *Paměti*, s. 45–46.

¹⁶⁶ KAMPER, Zdeněk (ed.): *Kronika mladoboleslavská od mistra Jiřího Bydžovského sepsaná*. Mladá Boleslav 1935.

¹⁶⁷ KAMPER, Z. (ed.): *Kronika*, s. 18.

¹⁶⁸ KAMPER, Z.: *Úvod. Životopis Kezeliův*. In.: KAMPER, Z. (ed.): *Kronika mladoboleslavská*, s. XIII.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. XV.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. XIX.

¹⁷¹ Tamtéž, s. XXIV.

¹⁷² Tamtéž, s. XXVIII–XXIX.

¹⁷³ Tamtéž, s. XXXIII.

12. března 1640 propuštěn.¹⁷⁴ V 40. letech konvertoval ke katolictví a roku 1655 v Mladé Boleslavi zemřel.¹⁷⁵

¹⁷⁴ Tamtéž, s. XLI.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. L.

3. Finanční zátěž

Tricetiletá válka nebyla vedena profesionálními armádami, které by byly placeny z daní nebo jinak financovány ze zemských pokladnic. Byla válkou žoldnéřských vojsk. Vojsk, v kterých bojovali bok po boku mladíci v naději na posun svého společenského postavení na vyšší příčku, ostřílení veteráni i pochybné osobnosti. V publikaci *Experiencing the Thirty Years War* citují autoři větu britského historika, Geoffa Mortimera: „*Pokud byla válka pro vojáka jeho živobytím, pak civilista musel být plátcem.*”¹⁷⁶ Což dokládá i tato kapitola. Problémem bylo získávání peněz na chod armády a prostředků pro zajištění jejího chodu, protože peněz se nedostávalo, jak píše v deníkovém záznamu z 26. listopadu 1631 Adam mladší z Valdštejna: „*Dnes se zase Jeho Milosti Císařské píše strany těch novejšch verbunků a o nedostatku peněz [...]*”¹⁷⁷ Kapitola ukazuje, jakým způsobem válka vyčerpávala finance jak šlechty, vojáků tak měšťanů a jak to jednotlivé osoby vnímaly. Cílem kapitoly je ukázat, jak tematiku financí v čase války zkoumané prameny popisují, jaké postupy a jakou slovní zásobu využívají, zda při popisu problému vyznívají jejich emoce a postoje k vojákům a vymáhání financí.

Významným způsobem získávání financí a dalšího zajištění vojáků byly tzv. kontribuce. Kontribucí se rozumí poplatek, kterým může být odváděn jak v penězích, tak v naturáliích. Bývá jí označována daň, která je odváděna vlastníkům panství, ale také dávka, kterou si vynucovaly jednotlivé armády, jež měly zrovna nad daným územím moc. O neúprosnosti výběru jak ze strany habsburského vladaře, tak jeho nepřátel, svědčí dopis Zuzany Černínové z Harasova, datovaný 28. října 1645: „*[...] přítel i nepřítel, obojí berou a sami taky kontribucí dávati musíme. Pán Bůh pomáhej!*”¹⁷⁸ Černínová v tomto oznámení užívá slovo, které se v tematice finanční i tematikách dalších objevuje poměrně často, a tím je slovo *muset*. Již samotné užití tohoto slovesa značí do jisté míry nedobrovolnost činu. Kontribucí se v pramenech nemíní pouze daně a vyhlášením ustanovené dávky, ale často bylo tímto slovem označováno také chování vojáků, kdy se vojsko po skupinách rozjelo do měst, vesnic a statků a tam pod nebezpečím života vyžadovaly peněžité dávky,¹⁷⁹ drancovalo a okrádalo lid.¹⁸⁰

¹⁷⁶ „*If for the soldier the war was in the last analysis his livelihood, the civilian was ultimately the paymaster.*” In.: MEDICK, H. - MARSCHKE, B.: *Experiencing the Thirty Years War*, s. 95.

¹⁷⁷ KOLDÍNSKÁ, M. - MAŤA, P. (eds.): *Deník rudolfinského dvořana*, s. 322.

¹⁷⁸ KALISTA, Z. (ed.): *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova*, s. 49.

¹⁷⁹ To dokládá například i dopis Zuzany Černínové z Harasova Janu Černínu z Chudenic z 26. září 1642: „*Již druzí soldáti od toho bregového regimentu tady o kontribucí k jiným jezdí, byli teď k večeru na 12 koních ve Mlýnech, chtěli tam ložirovati přes noc, potom sou jeli předece dáleji [...]*” In.: DVORSKÝ, F. (ed.): *Zuzana Černínová z Harasova*, s. 51.

¹⁸⁰ VYBÍRAL, Zdeněk: *Člověk ve válce*. In.: BŮŽEK, Václav - KRÁL, Pavel - VYBÍRAL, Zdeněk (edd.): *Člověk českého raného novověku*, s. 450.

V pramenech se v některých případech objevuje poznamenání o velikosti zátěže, jež odvádění kontribucí představovalo jak pro osoby ze šlechtického, tak z poddanského prostředí. O této zátěži svědčí například deníkový zápis Adama mladšího z Valdštejna, datovaný k 14. prosinci 1631: „*Dnes sem dostal psaní z Hrádku, jaký veliký contribucí lid Jeho Milosti Císařské od nich žádají.*”¹⁸¹ Poslední slovo, jež Valdštejn při popisu této problematik použil, je *žádati*, které může mít i negativní význam ve smyslu domáhat se něčeho, či něco od druhého vyžadovat.¹⁸² Dle slovníku staré češtiny může znamenat také dychtit po něčem.¹⁸³ Je pravděpodobné, že si poddaní svému pánu stěžovali častěji. To můžeme vidět například na korespondenci Karla staršího ze Žerotína nebo Kateřiny ze Žerotína rozené z Valdštejna. V deníku Adama mladšího z Valdštejna se více zmínek o problematice kontribucí a jednoho z jeho panství nenachází. Z toho důvodu je možné, že se v tomto případě jednalo o opravdu mimořádnou zátěž, nebo o první ze zvýšení očekávaných dávek. O nezvyklosti dávek, které byly odevzdávány vrchnosti, se zmiňuje také měšťan Michel Stüeler, a to například v pamětním záznamu z 19. března 1631: „*Požaduje se však dalších 200 zlatých, má se suplikovat u české komory, a také kvůli těm 400 zlatým, které jsou požadovány od Jeho Majestátu, z jednoho centíře címu poplatek 1 zlatý, což dříve nebyvalo.*”¹⁸⁴ Poznamenání o nezvyklosti požadovaných peněz nejen, že dokládá zátěž, jež byla v tomto nakládána obyvatelům Českých zemí, ale zároveň ukazuje zvýšení peněžních požadavků téměř v polovině války a jen několik měsíců před vpádem švédských vojsk.

I přes odvádění poplatků podle zadání nikdy nebyla jistota toho, že vojáci dodrží svou předpokládanou a nepsanou část dohody, a to neútočení a nevykrádání statků a panství. O tomto svědčí například dopis Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic své manželce, datovaný 16. října 1624.¹⁸⁵ V tomto psaní Zdeněk probírá záležitost svého bratrance Viléma, který přestože už je skoro bez peněz, odvádí kontribuci saskému vévodovi, avšak i přes to panuje jakási nejistota, zda na něj nepřátelé nezaútočí. V případě neodvedení dávek - ať už celých nebo pouze jejich části - jednoho města, mohla zátěž padnout na město sousedící, které již mělo sobě přidělenou výši dávek

¹⁸¹ KOLDINSKÁ, M. - MAŤA, P. (eds.): *Deník rudolfinského dvořana*, s. 323.

¹⁸² HAVRÁNEK, Bohuslav – BĚLIČ, Jaromír – HELCL, Miloš – JEDLIČKA, Alois (a kol.): *Slovník spisovného jazyka českého*. Praha 1971. Online: <https://s.jc.ujc.cas.cz/search.php?hledej=Hledat&heslo=žádati&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no> [cit. 29. 5. 2024]

¹⁸³ *Elektronický slovník staré češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka 2006. [cit. 30. 5. 2024]. Online: <https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>

¹⁸⁴ KILIÁN, J. (ed.): *Paměti*, s. 127.

¹⁸⁵ „*Pišete, že Vám ten pasovský lékař sdělil, že chudák můj bratranec Vilém je uznán zcela hypochondrickým. Na hlavě má parohy, kapsy má prázdné, a když se zlobí, tak mu nechtějí odpovědět, aby udusili jeho hněv. Krom toho musí každý týden dávat 200 dukátů saskému vévodovi a přitom si nemůže být jist, že ho nepokoušou.*” In.: MAREK, P. (ed.): *Švédectví o ztrátě starého světa*, s. 331.

uhrazenou. Tento problém nastal také v květnu 1645 v případě Krupky, kdy svou kontribuci nedovedly blízké Vrchoslavice.¹⁸⁶

V situaci, kdy dávky byly poctivě dávány, nicméně vojáci stejně pokračovali v terorizování území dalším obíráním, se ocitla v posledním desetiletí konfliktu také Zuzana Černínová z Harasova. Navzdory placení kontribuce - a to jak v penězích, tak ve stravě pro vojáky - byla obírána o hospodářská zvířata. O své svízelné situaci píše Humprecht Janu Černínovi z Chudenic v dopisech z listopadu a prosince roku 1645. V dopise z 17. listopadu 1645 píše: „*V našem kraji u Soběslavě ležely 3 regimenty, ty odtáhly k Vlašimi a Načeradci, a zas pana N. Kapouna, nevím či víc, mají do Soběslavě přijíti. Kolikrátě přes mý grunty všichni táhli k Pelhřimovu a jinam, žeť by mohli na podklovách ty mý grunty nositi, k tomu ty největší kontribuci, a ještě k tomu sami berou. Obojí mně vzali 24 kusy dobytka, těm nebohejm Skopiteckejm sedlákům do jednoho všecky voly i něco krav a v jinších vesnicích rovně též. Pán Bůh ví, že polovice poddaných potahu nemají.*”¹⁸⁷ Především poslední věta tohoto sdělení navíc nastiňuje velmi závažný problém, který z tohoto obírání o potřebné pracovní síly plynul. Jednalo se o zproblematizování zemědělství. Pokud vojsko obralo lidi, kteří v zemědělství pracovali, o pomoc jak ve formě skotu, tak koní, zemědělství nutně přecházelo do úpadku. Bez tažných zvířat byla značně zkomplikována orba půdy, která v tom případě zůstávala na síle lidské. Krom toho došlo také k úbytku zvěře k odchovu mláďat a rozšíření stád, stejně jako zvěři určené ke konzumaci. Černínová v tomto dopise pro popis situace svých poddaných užívá slovo *nebohý*, které může značit chudobu, v níž se kvůli obrání poddaní ocitli.

To ovšem nebylo jediným problémem, který kontribuce a obírání lidu o hospodářská zvířata přinášela do zemědělství. V dopise z 2. prosince 1645 píše Zuzana Černínová mj. o zatížení kontribucemi a obírání o skot, ale zároveň poznamenává další zproblematizování hospodářství: „*[...] co nepoberou, to mře. Mně hrubě počíná dobytek mříti [...]*”¹⁸⁸ Uhynutí zvířat mohlo být zaviněno vícířem důvodů, tím nejzřejmějším se zdá být nedostatek potravy pro zvěř, která zůstala na statcích. Na nedostatek obilí a zrn si Černínová ve stejném dopise taktěž stěžuje. Opět užívá slovo *muset*.¹⁸⁹

Zuzana Černínová z Harasova, jak již bylo napsáno výše, neodváděla pouze kontribuci finanční, ale také dávky ve formě stravy pro vojáky. O této problematice píše v listu z 24. listopadu 1645, kde udává počet porcí, které jsou pro vojáky odváděny na 7 porcí na poddaného na den.¹⁹⁰ V dopise z 2.

¹⁸⁶ „27. téhož byla na radnici svolána obec. Jeden každý musel dát jednu dávku kvůli Vrchoslavským, protože ti neodevdali 146 zlatých válečné kontribuce.” In.: KILIÁN, J. (ed.): *Paměti*, s. 607.

¹⁸⁷ KALISTA, Z (ed.): *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova*, s. 55.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 68.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 68.

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 62.

prosince 1645¹⁹¹ pak píše o denním odvádění 169 porcí pro vojáky a 29 porcí pro koně, kteréžto dávky musí nechat vozit do Českých Budějovic. Z dopisu je zřejmé, že náklady na dopravu, která byla nutně spojena s nebezpečím cest a možnými nehodami, které po cestě mohly nastat, připadaly taktéž na osobu, která tyto dávky odváděla. Tím pádem se obnos celkových vyložených nákladů ještě zvyšoval. Ve stejném psaní navíc oznamuje svému synu, že odvádí tři kontribuce. Pro vyjádření postoje k situaci je zde opět využito slovo *muset*. Zároveň v tomto dopise Černínová značně píše o Bohu, jak ve smyslu odevzdání problematiky shánění výživy pro vojáky do jeho rukou, tak i ve vzdání díky za to, že byla ušetřena upomínání na tuto povinnost od vojáků. O odevzdání situace Bohu píše Černínová také v dopise z 24. listopadu. V něm Bohu odevzdává budoucnost a prosí o pokoj a pomoc.¹⁹² O odevzdání událostí války Bohu a funkci tohoto činu při vyrovnávání se se strachem a hrůzami války je více napsáno v kapitole Tematika strachu. Černínová pro označení vojáků v dopise z 2. prosince 1645 využívá slovo *soldát*, které mohlo fungovat jako označení žoldnéře, tak i jako hanlivý výraz pro vojáka.¹⁹³ Černínová ve výše zmíněných dopisech píše o *trápení*, *braní vojska*, *pobírání* a *obírání*. Všechny tyto výrazy vyjadřují utrpení, jemuž byl lid Českého království v čase třicetileté války vystaven. Zároveň Černínová situaci jako *trápení* přímo pojmenovává.

S blížícím se koncem válečného konfliktu nároky na odváděné dávky neklesaly, nýbrž se začaly zvyšovat. Tento fakt byl pro vysílené hospodářství jednotlivých panství skoro devastující. V případě nevyplacení kontribucí bylo hrozeno tresty. Častým trestem, který nastával jak při nezaplacení kontribucí, boji proti armádě, nebo jen tak z rozmaru, bylo vypalování měst, vesnic a sídel. Tuto hrozbu vneslo vojsko také na Černínovou, která o tom v psaní z 25. srpna 1646 píše svému synu: „*V našem kraji tu sobě z tý Jihlavy nepřítel jako pes vede, ukládá ty nejtěžší kontribucí obilní i peněžité. Na mý lidi uložil 200 zl., a oni nic nedali, ten poslal, tak jak praví, upřímně, aby Radenin zapálili, a nějaký strach Pán Bůh všemohoucí na ně dopustiti ráčil, tak že nedojeli do Radenína, než v Chrboníně u dvou sedláků, Páry a Drdy, zapálili, po nich třetí Převrátil vyhořel, všeckno jim všudy shořelo, ani jim stébla obili mimo trochu ovsa, co ještě na poli byl, nezůstalo. [...]* Neslejchaný kontribucí, a ještě nikdy tak prudce neupomínali jako nyní.”¹⁹⁴ Ačkoli v tomto případě hrozba splněna nebyla hrozba splněna na Radenině, ale na jiných statcích Černínové, vypalování měst, vesnic a lesů je tématem, které se v dokumentech nevyskytuje zrovna pomálu. Na pálení, jak

¹⁹¹ Tamtéž, s. 68.

¹⁹² Tamtéž, s. 62.

¹⁹³ Tamtéž, s. 62.

¹⁹⁴ Tamtéž, s. 113.

ze strany přítele, tak i nepřitele, je upozorňováno jak v korespondenci Černínové, Žerotínové, tak i v pamětech Michela Stüelera.

Prispívání na chod armády však nebylo pouze formou kontribucí, spojených s různými vynucovacími prostředky, nýbrž mohlo být i zcela dobrovolné, jak svědčí korespondence Šťastného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku nebo zápisky Jindřicha Hýzrle z Chodů. V jejich případě se zároveň jednalo o financování jejich věci, podporu stavu vojska pro boj za stranu stavů v případě Pětipeského a císaře v případě Jindřicha Hýzrle. I v tomto případě se však jedná o financování dobrovolné, které nebylo činěno pod nátlakem, výhrůzkami či z nařízení. Již v počátečních měsících války byly náklady na udržení stavovského vojska problémem, který byl financován penězi jednotlivců. Šťastnému Václavovi Pětipeskému o tom píše Jan mladší Varlejch z Bubna 5. srpna 1618. V tomto psaní si Varlejch stěžuje na to, že pakliže si má do oddílu opatřit schopné lidi, musí na to naložit nemalou, blíže nespecifikovanou, sumu. Píše také o svém laitenamtovi, jehož poroučí Šťastnému.¹⁹⁵ Poděkování za vyslyšení prosby o podporu Janova laitenamta píše Jan mladší Varlejch v psaní z 10. srpna 1618.¹⁹⁶

V těžkých finančních situacích bylo záhodno mít mnoho přátel a příbuzných, kteří by pro úspěch věci zapůjčili či darovali své peníze. Finance na vojsko byly získávány i tímto způsobem. Dovídáme se o tom nejen z korespondence Šťastného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku,¹⁹⁷ ale také z paměti Jindřicha Hýzrle z Chodů, který v počátcích války oddaně nabídl císaři značné množství koňské síly: „*Co se mé horlivé služby a nabídky 500 koní tkne, za to mi ráčí milostivě děkovat a přijímá. Bude o tom uvažovat a dá mi co nejdřív vědět, jak bych se měl zařídit. V té věci mi pak bylo válečnou radou oznámeno, že Jeho Milost král ráčí mé verbování i mé dobré a věrné smýšlení zachovat, že však v nynějším čase peníze ani lid už naverbovaný nedostačují. Pokud bych ovšem sám dokázal na to peníze obstarat, bylo by to Jeho Milosti Královské jen milé a vítané, a ráčila by přistoupit na můj návrh se vším, co k němu náleží.*”¹⁹⁸ Když se pak Jindřich Hýzrle dostává do svízelné situace, v níž se mu zatím nepodařilo opatřit si dostatečné množství financí potřebné pro najmutí a podporování daného počtu vojáků, dostává se mu pomoci právě od starých přátel. Ti mu své cennosti a peníze navíc půjčují, ač sami nejsou v příznivé situaci, neboť se nacházejí v exilu v Bavorsku, kam se uchýlili před Mansfeldovou armádou. „*Pak jsem uspořádal ve*

¹⁹⁵ ŽITNÝ, M. (ed.): *Korespondence Šťastného Václava*, s. 542.

¹⁹⁶ „*A že jsi ráčil mých nejvyššího laitenamta, jakž mi s velikou vděčností oznámil, sobě poručen míti a jeho vším dobrým fedrovati, chci se Tvé milosti všelijakými službami odsloužiti.*” In.: Tamtéž, s. 544.

¹⁹⁷ Šťastnému o získání peněz od svých přátel píše Václav starší Dobrovský z Dobranova v dopise z 22. srpna 1619: „*Tvé milosti přitom oznamují že soldáti z panství Tvé milosti stran časně nedodávají žoldu jejich, velikou nouzí a haldu trpěti musejí a jakkoliv já sám jest dosavad sem nedostal, než jednoho měsíc žoldu, však mi Pán Bůh ráčil tak dobrý pány a přátele vzbuditi, že sem se asi 1000 míšenských vzdužil, a tak soldátům svým zase pomalu půjčil.*” In.: Tamtéž, s. 627.

¹⁹⁸ KUBEŠ, J. a kol. (eds.): *Cesty a život Jindřicha Hýzrle z Chodů*, s. 253.

svém kvartýru oběd, na němž jsem už se svým posláním začal, nejdříve u staré paní Kolovratové, která mi všechno svoje stříbro zapůjčila. [...] Přestože on [Jan z Klenové] i pan Jeníšek, stejně jako stará paní Kolovratová byli z vlasti vyhnáni, přece mi zapůjčili na dříve již jmenovaný arcibiskupský úpis své peníze, stříbrné nádobi a šperky na mé verbování do služeb Jeho Milosti krále a vlasti, čímž jsem sumy potřebné pro 500 rejdařů dosáhl.”¹⁹⁹ Hýzrle ve svých příbězích využívá pro líčení událostí popis toho, co se událo, ve kterém nepoužívá mnoho označení svých pocitů ze situací, kterým čelil.

Dobrovolné dary na provoz vojsk se vyskytují pouze v pár pramenech, a to v korespondenci Šťastného Václava Pětipeského, kde se jedná o vojsko stavovské, a v Příbězích Jindřicha Hýzrla z Chodů, v němž jde o vojsko císařské. V deníku Adama mladšího z Valdštejna se objevuje informace o tom, že přišlo psaní o 400 koní pro municí. Není však uvedeno, zda tato prosba přišla konkrétně jemu, nebo například zemskému sněmu.²⁰⁰ V některých dalších pramenech, kterým je například korepondence mezi Zdeňkem Vojtěchem Popelem z Lobkovic a Polyxenou Lobkovickou z Pernštejna, se sice o půjčkách císaři píše, nicméně nejsou nijak blíže specifikovány, a tedy není jasné, na co byly půjčky poskytovány.

Problémem a finanční zátěží bylo také ničení majetků procházející nebo kvartýrující armádou. Tato nesnáz je rozebírána ve většině z využitých pramenů. Například Mikuláš Dačický ve svých pamětech píše o pobytu vojska českých stavů v Kutné Hoře: „*Pěchota vojenská do města H. K. Od stavův zemských direktorův nařízená [...] tu až posavad zůstáváje a nic platiti nejsauce, sausedům od domův střechy, vrata, dveře, stoly brali, laupili a trhali a tím sobě ohně dělali, žádného nedbajíce.*”²⁰¹ Ze zkušenosti Dačického vojáci obírali lid o všechno, co mohli. V zápise také píše o tom, že vojáci nikoho z měšťanů nedbali, tedy že činy, které páchali *obírání, loupení, dělání ohňů*, činili bez ohledu na civilní obyvatelstvo a utrpení, které mu způsobovali.

Ve snaze vyhnout se ničení vlastnictví byly podnikány různé kroky. O těch se zmiňuje především Kateřina ze Žerotína rozená z Valdštejna. Jelikož o problematice a zátěži kvartýrování pojednává jedna z následujících kapitol, zmíním zde pouze dopis Kateřiny z 3. února 1634,²⁰² v němž píše instrukce do Brandýse nad Orlicí ve věci uschování předmětů před vojskem, které procházelo krajem. Nové ubrusy, jež byly vyhotoveny v Chocni, mají poddaní, pakliže to bude možné, nechat u známého ve městě. Přízi, již pro válečné nebezpečí nemohou dát poddaným ke zpracování, mají složit do sudu, opatřit proti škůdcům a skrýt nejlépe mimo zámek. Pokud by ovšem bylo nebezpečí

¹⁹⁹ Tamtéž, s. 259.

²⁰⁰ KOLDÍNSKÁ, M. - MAŤA, P. (eds.): *Deník rudolfinského dvořana*, s. 286.

²⁰¹ REZEK, A. (ed.): *Paměti. Svazek druhý*, s. 187.

²⁰² DVORSKÝ, F. (ed.) *Listy II*, s. 19–20.

příliš veliké, mohou sudy schovat i na zámku. V tomto dopise Žerotínská užívá slova *obávat se*, *nebezpečí*, *bolest*, *litost*, *nepokoj* ad., kterými vyjadřuje svoje pocity strachu a zarmoucení, které plynou ze situace svých poddaných a svého statku.

O nesnázi, kterou vyvolávalo okrádání lidu o hospodářská zvířata, bylo psáno výše. Zde tedy uvedu druhou zátěž, kterou s sebou nesl pochod vojska přes statky. Tou bylo okrádání lidí o potraviny, které se využívaly jak k obživě lidí, tak zvěře. Na obírání o obilí si stěžuje Alžběta Menšíková z Chýš a Egrberku v dopisu Šťastnému Václavovi z 21. srpna 1619: „*Mohu vaší milosti zarmouceně oznámiti, že lid vojenský z našeho ležení od Tábora veliký škody dělá, takž dvory dva pusté mám, všecko všudy vobili z sýpek pobrali, vokna, kamna všechna vytloukli, dobytky zajali. Mejm nebohejm poddanejm klisata, dobytky pobrali, dveře, vokna, truhly vysekali, je všechny rozehnali, takže pustý vesnice vostaly. Vobilíčka na poli stojí a nikdo toho kliditi nemá.*”²⁰³ V teorii se přitom měly potraviny od obyvatelstva vykupovat, což se nedělo na cizím ani vlastním území. K loupežím vojáci přistupovali poměrně často, a to i přes hrozbu přísných trestů za tyto činy.²⁰⁴ Menšíková v psaní píše o svých pocitech, které plynou z chování vojska, jako o *zarmoucení*. A poté přechází do výčtu škod, které vojsko činí na jejich statcích.

V případě zátěže ať už kvartýrováním nebo moha kontribucemi bylo nasnadě mít příbuzné a přátele na vhodných místech. To dokazuje i psaní Zuzany Černínové svému synu z 24. února 1646: „*Když se pánu Bohu líbilo, abych nebyla tak sužována, ráčil mi prostředek dáti k tomu, skrze koho bych mohla polehčení míti, totiž skrze mého nejmilejšího pana syna, pana jenerála [...] s pomocí milého pána Boha a jeho nyní tak strápena nejsem, ačkoliv kontribuci dávám, ale toť býti nemůže, abych měla osvobozena býti.*”²⁰⁵ Pod označením “svého nejmilejšího pana syna” zde šlechtična zmiňuje svého zetě, generála Zikmunda Myslíka z Hiršova, s kterým si byla blízká i po smrti své dcery Alžběty, která mu byla manželkou. Ačkoli z dopisu není zcela jasné, jakého konkrétního ulehčení se Černínové dostalo, jeho míra byla patrně dost znatelná, možná se jednalo o přesun kvartýrů na jiné území či omezení zasílání výběřčích kontribucí. Zároveň s uvedením zásluhy svého zetě na ulehčení však Černínová píše o zásluze Boha na této věci, což znamená, že to vnímala jako odpověď Boha na odevzdávání situace jemu a modlitby za pokoj a ulehčení situace. Na stejnou problematiku naráží také Lobkovický pár. Polyxena píše v dopise z 5. srpna 1626, kde rozebírá pobyt vojáků v severních Čechách a na jejích dalších panstvích o Pavlu Michnovi z Vacínova:

²⁰³ ŽITNÝ, M. (ed.): *Korespondence Šťastného Václava*, s. 626.

²⁰⁴ VYBÍRAL, Z.: *Člověk ve válce*. In.: BŮŽEK, V. - KRÁL, P. - VYBÍRAL, Z. (edd.): *Člověk českého raného novověku*, s. 450.

²⁰⁵ DVORSKÝ, F. (ed.): *Zuzana Černínová z Harasova*, s. 78.

*„Nyní jej budeme kvůli těm vojákům potřebovat. Vždyť je to jeho přítel. Lehce toho u něj dosáhneme, a nebudeme muset být vděči panovníkovi.“*²⁰⁶

Doba války se na financích zkoumaných osob nepodepsala jen nutností podpory vojsk - ať už více či méně dobrovolné a pustošením jejich statků - ale také mírou výdělku, který pocházel například z jednotlivých spravovaných panství. O této problematice píše Kateřina ze Žerotína rozená z Valdštejna brandýskému písaři 6. října 1634. V tomto dopise si stěžuje na nedostatek kupců pro zboží, které panství produkovalo. Navzdory tomuto nedostatku se o prodej zrovna zmiňované komodity nemusí bát, neboť se jedná o komoditu nedostatkovou, v důsledku obírání lidu o hospodářská zvířata: *[...] o jiný kupce mezi tím se předce starati; nebo se na něm nic neztratí, vím, že máslo platiti bude, poněvadž dobytku tam vůkoli před vojáky málo zůstalo. Kdyby jen pán Bůh dal, aby vojáci vytáhli, soudím, že by taky kupců dosti bylo.*²⁰⁷ Žerotínská krom popisu situace stejně jako Černínová odevzdává situaci do rukou Boha, čímž mj. značí, že její řešení není v jejích silách.

Výnosností statků se v jednom z dopisů zabývá také Polyxena Lobkovická z Pernštejna, která v psaní z 24. dubna 1624 rozebírá problematiku jednoho z moravských statků, který Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic zamýšlí pronajmout. Polyxena se k tomuto úmyslu staví odmítavě, jelikož: *„dokud je válka, tak z těch zřícenin stejně nic nezískáme.“*²⁰⁸ Poukazuje na to, že statky nejsou v dobrém stavu a že by bylo mnohem lepší zabývat se případným prodejem až po konci válečných útrap. Zároveň se v případě, že by k pronájmu statků došlo, odvolává na již zmíněný nevyhovující stav majetku by vedl k vykořisťování poddaných, kteréžto chování nájemníků nebylo v žádném případě žádoucí.²⁰⁹

Zisky ze statků byly problematickými už pro osoby, které přebývaly v Českých zemích, a tudíž se o jejich správu přímo starali. O to problematičtější byla problematika pro osoby, jež přebývaly část války v exilu, a z Českých zemích jim měly být zaslány, v rámci pramenů blíže nespécifikované, části příjmů. Tyto příjmy však často nepřicházely, na což měl vliv jak pohyb vojsk na území Českých zemí a ničení majetků, z nichž byly tudíž omezeny výnosy, tak i nebezpečí, která v době války provázela cestování. Na nezasílání určitých částek do exilu ve Vratislavi si stěžuje Kateřina ze Žerotína rozená z Valdštejna v korespondenci z 28. dubna 1633 Barboře Khynostové:

²⁰⁶ MAREK, P. (ed.): *Svědectví o ztrátě starého světa*, s. 491.

²⁰⁷ DVORSKÝ, F. (ed.) *Listy II*, s. 183.

²⁰⁸ MAREK, P. (ed.): *Svědectví o ztrátě starého světa*, s. 279.

²⁰⁹ Celý citovaný úsek korespondence: *„Psal jste, že chcete hraběti Gunnersdorfovi pronajmout své moravské statky. Fiat voluntas domine a také Vaše. Avšak já bych to nedělala, poněvadž dokud je válka, tak z těch zřícenin stejně nic nezískáme. Jestliže je pronajmete, budou poručníci obírat ty nebohé poddané, protože z Vašeho nezískají nic. Pokud bude můj králi mír, uvidíme, co vše tam je, a jestli na tom pro službu boží, Vaši útěchu, slávu a čest toho, jenž mě vychoval, tedy pána z Pernštejna, vyděláme. Jak víte, nejlepší by to bylo prodat a koupit jiné panství, neboť část z toho je lénem.“* In.: Tamtéž, s. 279.

„[...] poněvadž jinejch mnohejch ouzkostí a nedostatků zde zadušovati se nám dostává, až i toho, že již nám taky peněz se hrubě nedostává, neb pánu mýmu ani od sumy, ani od ouroků, nic žádné z Moravy platiti nechce. Kdyby jen možné bylo, všelijak na to myslíme, abychom mohli odsud se na Brandejs, aneb dálemi do Moravy, nějak vypraviti, kdyby pán Bůh ráčil trochu pokojnějších a bezpečnějších časů popřítí [...]”²¹⁰ Nedostatkem financí, způsobeným pobytem v exilu a zproblematizováním získávání příjmů ze statků, trpěl Žerotínský pár po celou dobu svého pobytu ve Vratislavi.²¹¹ V dopise je opět napsáno odevzdání svízelné situace do Božích rukou, což pro Žerotínskou mohlo sloužit jako způsob vyrovnání se s úzkostí, o níž píše na počátku citované pasáže.

Jak vrchnost tak i sami měšťané si byli vědomi dopadání dávek na lid Českých zemí a na poddané, které vedlo vynucování kontribucí, obírání o hospodářská zvířata a plodiny, vykrádání domů nebo jejich částečné či úplné ničení k chudobě. Tuto situaci si již v srpnu roku 1618, v počátečních měsících války, uvědomoval Jakub Dlouhý z Růženého, když psal dopis Šťastnému Václavu Pětipeskému, v kterém se zastává vsi Libiš, která sice podporu vojsku poskytuje, ale byla vyrabována vojskem, na dávky skládá se jen velmi těžko, a pokud by jim měli být obyvatelé vsi vystavováni často, nebudou moci zůstat. Proto skrze Jakuba Dlouhého žádají o udělení salvy guardie.²¹² Závažnost obírání lidí ve svých pamětech reflektuje také Mikuláš Dačický, který roku 1624 píše: „Lid cizozemský, vojenský, císařský [...] opět rozkvartýrováni jsa, položili se města Čáslavě a tu [...] veliké opět sauzení a záhubu obyvateliv toho kraje prve vyhubeného a vydrancovaného. Mnozí, nemaje jich čím a nač vychovávat, od statečkuov svých proč ucházeli. Jiní množnější, kterýž ještě co měli na penězích a obilí, k vychování týchž vojákuov šacování byli, mimo to, co sobě tíž vojáci sami laupežně brali.”²¹³ Kvůli nedostatku peněz, plodin a potravy, které mnoho obyvatelstva pociťovalo, docházelo k odchodům z rodných míst. Otázkou, která je v tomto případě nezapovězena, je to, kam se tyto lidé odebírali. Zдали odcházeli do exilu, či se přesouvali pouze do jiných vesnic nebo na jiná panství. Druhou otázkou je, jestli se jim v jiném prostředí mohlo vést o mnoho lépe, neboť válka byla v době Dačického zápisu teprve ve svých počátcích. Při líčení útrap lidu užívá Dačický slovo *loupežení*, jež naznačuje jeho postoj k chování vojáků, které vnímal jako činy proti právu, kterými se vojáci dostávali do podobné, ne-li stejné kategorie jako zločinci.

²¹⁰ DVORSKÝ, F. (ed.): *Listy I*, s. 195.

²¹¹ Na tento problém se odkazuje například v dopise z 17. února 1633 Kateřina ze Žerotína rozená z Valdštejna: „v pravdě tomu nerada vyrozumívám, vida a soudě to dobře sama, že nejen ti chudí poddaní, než i my tudy trpěti a k nemalý škodě přivedení bejti musíme.” In.: *Tamtéž*, s. 173.

²¹² ŽITNÝ, M. (ed.): *Korespondence Šťastného Václava*, s. 547.

²¹³ REZEK, A. (ed.): *Paměti. Svazek druhý*, s. 245.

Bídny stav, v kterém se nacházela městská společnost již na počátku 20. let 17. století, je vylíčen také v kronice Mladé Boleslavi. Do tohoto města dorazilo vojsko ke kvartýrování 6. března 1622. A již po pouhých deseti dnech polovina přichozího vojska musela odejít, protože se na jejich výživu nedostávaly potřebné finance.²¹⁴ O situaci poddaných svědčí i paměti Michela Stüelera. Ten v nich mnohokrát uvádí vyrabování města, či jeho části vojáky, kteří příslušeli k různým armádám.²¹⁵ K vyrabování navíc mohlo pomáhat zvláštní nařízení Lorenza Fürstenauera, rytmistra vojáků, kteří v té době leželi poblíž města, o tom, že se vojákům nemá dávat jíst.²¹⁶ Ač pravděpodobně dostávali stravu z jiného zdroje, je toto nařízení v pramenech ojedinělé. Pravděpodobně se tedy nejednalo o běžnou praxi. O vážnosti situace vypovídá také zápis z 28. března 1640, v němž Stüeler uvádí: „[...] jsme se ženou a dětmi, a taky Casper Rach, jedli nevařený [nebo také neudělaný či neupravený] hrách [...]”²¹⁷ Jedna ze o jednu z velmi mála zmínek o tom, co konkrétně Stüelerova rodina jedla. Ve většině záznamů, které se dotýkají potravy, Stüeler sděluje, kdy ochutnal jaké pivo či víno, u koho jedl, kdo jedl u něj, jaké plodiny zrovna začal pěstovat či co sklízel. To, že v tomto případě uvádí, co konkrétně jedl, spolu s tím, že se jedná o nevařený hrách, značí závažnost bídné situace, v níž se jeho rodina ocitla. V tomto zápise pokračuje sdělením, že den před tímto jídlem byla do Krupky donesena písemná salva guardia od obrista císařského vojska z Ústí nad Labem. Odpovědí na obdržení této písemnosti bylo podarování obrista od měšťanů, kdy byla každému vyměřena určitá dávka: „*Moje dávka na to byla 28 grošů, dal jsem 22 grošů. Bylo tedy odečteno 6 grošů kvůli domu.*”²¹⁸ Ačkoli byl Stüeler v natolik nevlídné pozici, že jeho stravou byl nevařený hrách, musel nadále odvádět dávky. Poměrům nepomáhalo ani zdražování jak potravin, tak i dalšího zboží, kterým byly například zvířata. Tento efekt, který války přinášejí, zachycuje ve svých pamětech Mikuláš Dačický, který například uvádí, že jeden strych hrachu či pšenice se v roce 1623 zdražil až o 4 kopy.²¹⁹

Situace poddaných v Českých zemích byla vskutku bídná. Proto bylo často třeba, aby vrchnost zasáhla, a vyšla svým poddaným na pomoc. Doklady o pomoci poskytnuté lidem na svých statcích a panstvích najdeme v korespondenci Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic s Polyxenou

²¹⁴ KAMPER, Z. (ed.): *Kronika mladoboleslavská*, s. 146.

²¹⁵ Například v zápise z 15. června 1632 stojí: „15. téhož sem dorazil kurfiřtský válečný lid a jedl tu. A 17. téhož se ráno ve 4 hodiny zvedli a zase odtáhli. Lidem ve městě vzali velmi mnoho věcí.” In.: KILIÁN, J. (ed.): *Paměti*, s. 193.

²¹⁶ O tomto nařízení píše Stüeler hned ve dvou zápisech a to z 5. ledna 1632: „5. téhož bylo s rotmistrem Lorenzem Fürstenauerem sjednáno ve věci soldátů, že se jim nemá dávat jíst. Dává se mu týdně 40 říšských tolarů.” In.: Tamtéž, s. 167.

A také v zápise z 17. ledna 1632: „17. téhož jsem byl zdejšími radními poslán do Duchcova k rytmistru Lorenzi Fürstenauerovi kvůli vojákům, že se jim musí dávat strava. Poslal radním dopis, zítra to chce odstranit.” In.: Tamtéž, s. 169.

²¹⁷ Tamtéž, s. 389.

²¹⁸ Tamtéž, s. 389.

²¹⁹ „Drahota hrozná, neslejchaná, vždy se rozmáhala, žalostivá zvláště chudým lidem. Žito, pšenice, hrách, jeden korec, totiž strych, za 20, 21, 22, 23, 24 kop [...]” In.: REZEK, A. (ed.): *Paměti. Svazek druhý*, s. 236.

Lobkovickou z Pernštejna, v dopisech Zuzany Černínové z Harasova s Humprechtem Janem Černínem z Chudenic, v psaních Karla ze Žerotína a v pamětech Michela Stüelera. Karel ze Žerotína v korespondenci z 5. dubna 1632, jež byla adresována Fridrichovi Domovskému, píše: „*Když mi pak o nedostacích svých nynějších oznamujete, kterýchž Vám věrně nepřěji, a za pomoc z Brandejsa žádáte, mohu Vám vpravdě oznámiti, že tam tak nyní chudí sou, že peníze na posly posílati jim odsud musím.*”²²⁰ Tento obnos Karel ze Žerotína do Brandýsa nad Orlicí posílal v situaci, kdy se jemu samému po finanční stránce vůbec nevedlo dobře. V době svého exilu ve Vratislavi mu totiž chodily příjmy z jeho majetků pouze omezeně.

Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic píše Polyxeně v psaní z 27. dubna 1624²²¹ v souvislosti s problémem zasetí blíže neurčených plodin na jaře. S tímto procesem mají chudým poddaným pomoci hejtmani. Navzdory poskytnuté pomoci chudým však vyslovuje obavu nad množstvím, které je možné zasít. Tuto obavu má z důvodu nemnoha semen pro setbu a mála koní, kteří by zorali pole. Vidíme zde tedy přímý důsledek obírání vojsk lidu o zvířata a plodiny.

Úlevy byly dávány také měšťanům Krupky, kteří byli po vyrabování svých obydlí šetření další zátěže: „*Na suplikaci radních Jeho Milost odepsala, aby radni dbali na vyplundrované měšťany a ničím je nezatěžovali, než vše zase přijde do dobrého stavu. Aby nemohly být žádné nářky.*”²²² Na rozdíl od některých dalších pramenů u tohoto víme, jak se vrchnost o nesnadném postavení svého lidu dověděla.

Zuzana Černínová z Chudenic o problémech svých poddaných, od kterých je požadována kontribuce, ačkoli již sami nic nemají, píše v dopise z 2. prosince 1646: „*Nyní opět musejí obilí půjčovati, kdo prej má co mimo svou potřebu: a kdež je pro Boha na soldáty? kdož mi dá jedno zrno? poddanej žádnéj nic nedá a taky nic nemají co, jestližeť jich nezaložím.*”²²³ V tomto dopise upozorňuje nejen na to, že musí kvůli kontribucím musí půjčovat svým poddaným, neboť ti již nemají co dát, ale zároveň i na nevybíravost válečných útrap. Ty přicházely jak ze strany nepřátelské, které mohlo být zcela jedno, jak země vypadaly po jejím odtáhnutí, ale také ze strany spojenců císaře, který by měl mít značně větší zřetel na stav zemí, jímž vládl. Jak již bylo zmíněno výše, v dopise Černínová používá hanlivý výraz pro vojáky, *soldáti*, který značí její negativní postoj k nim.

Na tuto problematiku upozorňuje v manželské korespondenci Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic. Ten píše Polyxeně v dopise z 18. ledna 1625: „*Španělský vyslanec dojednal s Pappenheimem*

²²⁰ REJCHRTOVÁ, N. (ed.): *Karel starší ze Žerotína*, s. 361.

²²¹ MAREK, P. (ed.): *Svědectví o ztrátě starého světa*, s. 282.

²²² KILIÁN, J. (ed.): *Paměti*, s. 557.

²²³ KALISTA, Z. (ed.): *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova*, s. 68.

verbování 3000 pěšáků a 500 koní. Chybí jim však vojenské ležení. Usiloval jsem u císaře, aby rušil nabídku, která předpokládala vybrat kontribuce v Čechách. Vždyť i bez toho je země velmi zničená. Vzal si to k srdci. Přál by si prý potěšit španělského vyslance, ale nechtěl by uškodit Čechám. Napíše proto Piedrovi, aby mu poslal své mínění. Kdo ví, zdali bude mít Piedra odvalu na to, aby mu to rozmluvil. V Čechách je to však zcela nemožné. Řekněte Tabovi, ať s ním promluví a přiměje jej k tomu, aby bral ohled na ty nebohé poddané. Sám don Baltazar Marradas pronesl, že v Čechách není dostatek ječmene ani pro jeden jeho oddíl, natož pro pět set koní. Já jsme sdělil panovníkovi to, co bylo mou povinností.”²²⁴ Z psaní je jasně patrná snaha Zdeňka Popela o co největší omezení dalšího zatěžování obyvatel zničených zemí kontribucemi a kvartýrováním. Avšak již v tomto dopise vyslovuje obavu ze výpovědí dalších představitelů české šlechty, v jejichž moci bylo vymluvit panovníkovi plán na udělování kontribucí pro České země. Z další korespondence manželů Lobkovických je znát jistá rezignace Zdeňka Vojtěcha na tuto snahu o ochranu českého lidu. V psaní, jež je datováno od 7. do 27. března 1625, dokonce stojí: „*Mlčím. Dnes jsem se vyzpovídal. Buď požehnaný bože, s námi a slituj se nad těmi nebohými lidmi.*”²²⁵ Ačkoli si je Zdeněk vědom situace, v které se lidé v Českém království v této době nacházeli, již nevzdoruje. Pouze mlčky přitakává a prosí o boží milost pro lid, na který dopadají požadavky na další dávky. V tomto psaní se jedná o výstavbu pražské citadely,²²⁶ na jejíž podporu měly být původně nařízeny rolnické roboty, avšak nakonec bylo usneseno na měsíčních peněžních dávkách, které pro již tak vyčerpaný lid rozhodně nebyly přínosem. V dopise Zdeněk také situaci odevzdává do rukou Boha, kterého prosí o slitování se nad lidem Českých zemí. Ještě předtím zmiňuje svou zpověď. Je tedy možné, že svou rezignací na snahu ovlivnit chod věcí v menší utrpení pro obyvatele zemí Koruny české vnímal jako hřích. Je ovšem také možné, že zpověď nesouvisela s touto rezignací na ochranu lidu, ale se zdravotním stavem.

O finanční zátěži, již válka způsobovala nejméně píše Adam mladší z Valdštejna a Jindřich Hýzrle z Chodů. Valdštejn tak činí při zmínce svých poddaných, o kterých jinak v tomto píše spíše v souvislosti s rekatolizací. Jindřich Hýzrle se tematiky dotýká mj. při popisu obstarání dobrovolného příspěvku na chod vojska. Prameny popisují v souvislosti s vyžadováním financí na chod vojska několik způsobů a to kontribuce, obírání a dobrovolné dary. Dobrovolné dary byly dávány Šťastným Václavem Pětipeským z Chýš a Egrberku a Jindřichem Hýzrlem z Chodů, kteří

²²⁴ MAREK, P. (ed.): *Svědectví o ztrátě starého světa*, s. 366.

²²⁵ MAREK, P. (ed.): *Svědectví o ztrátě starého světa*, s. 390.

²²⁶ Pražskou citadelou je nejspíše myšlena přeměna pražského Vyšehradu na barokní citadelu, jejíž plánování začalo již v průběhu třicetileté války. Stavba však byla započata až roku 1653. <https://encyklopedie.praha2.cz/pametni-deska/1432-taborska-brana-v-pevnosti-3511>

dobrovolným poskytnutím financí na chod vojsk sledovali své zájmy. V souvislosti s vymáháním dávek a zátěží pobytu vojska na statcích docházelo také k ničení majetků, jimž se majitelé snažili zabránit například uchováním věcí na bezpečnějším místě, o čemž píše Kateřina ze Žerotína. Autoři píší také o svízelné situaci poddaných. Při líčení chování vojska vyžadujícího kontribuce v penězích i v naturáliích využívají popisu situace a výčtu nepravostí, jež vojáci spáchali. Pro vojáky jsou používány výrazy *soldát*, pro jejich chování označení *loupení*, které vojáky přibližuje k zločincům. Při zmínkách o kontribucích je často užíváno slovo *muset*, jež naznačuje nedobrovolnost odvádění dávek. Zármutek a strach z válečných útrap jsou znát na frekventovaném odevzdávání situace do rukou Boha, což sloužilo jako forma vypořádání se s těmito pocity. Autoři také své pocity k situacím přímo pojmenovávají *úzkost*, *rmoucení se*, *strach* ad. Pojmenování pocitů se nachází spíše v pramenech osobní povahy, kdežto v pramenech narativních autoři zůstávají u popisu situace a svůj postoj k ní vyjadřují již zmíněnými slovy jako *muset*, *loupení* a výčte škod, které vojsko napáchalo.

4. Strach

Jedna z hlavních emocí, která provází zachycení války ve zkoumaných pramenech je strach. Proto se práce bude této emoci v několika následujících kapitolách věnovat. V této kapitole se zaměřím na tematiku strachu jako takového. Ten se v pramenech objevuje jako explicitně pojmenovaný stav psychiky, ale také jako projevy tohoto stavu, které jsou v dokumentech přítomny. Strach, který vychází z válečné zkušenosti, byl historiky zachycen především při zkoumání moderních dějin. Nejvíce zpracovaný je vztah strachu a světových válek.²²⁷ Strachem v dějinách starších se zabýval například Georges Lefebvre,²²⁸ jež se ve své práci zkoumá strach a rok 1789. Francouzský historik Jean Delumenau ve své knize, v níž se věnuje strachu ve spojení s čarodějnictvím a různými rituály, píše: „*Proč to dlouhé mlčení o úloze strachu v dějinách? Bezpochyby kvůli velmi rozšířenému zmatení pojmů mezi strachem a zbabělostí, odvahou a troufalostí. Je skutečně pokrytecké, že jak psaný, tak mluvený jazyk (přičemž písmo ovlivňuje řeč) měl dlouho tendenci zastírat halasnými projevy hrdinství přirozené reakce, které provázejí vědomí nebezpečí. ‚Slovo ‚strach‘ je tak ostudné,‘ píše G. Delpierre, že ho skrýváme. Strach, který nám svírá útroby, v sobě tajíme co nejhlouběji.*“²²⁹ V prvních dvou dekáдах 21. století však došlo k tzv. emočnímu obratu²³⁰ a emoce začaly být více zkoumány napříč vědními obory. Cílem této kapitoly je ukázat, v jakých podobách se strach objevuje ve zkoumaných pramenech.

Jedním z projevů strachu ve zkoumaných pramenech je pláč. V dopise z 6. srpna 1618 píše Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic Polyxeně o tom, že mu tento její stav rmoučení se a pláče byl sdělen členem řádu kapucínů, jenž u ní pobýval. Snaží se ji však v této době uklidnit a povzbudit: „*Moje královno, škodí Vám to. Budte nadále tak odvážná jako doposud. Věřte mi, Bůh Vás neopustí.*“²³¹ Tento typ povzbuzení, totiž snaha o ukotvení a uklidnění ve víře v Boha, je v korespondenci i v pamětech této doby velmi častý. V dopisech se často vyznání k víře, poděkování a odevzdání aktuálních problémů do Božích rukou nachází na jejich počátcích a koncích. V první z uvedených možností to většinou bývá v souvislosti se zdravotním stavem autora, příbuzných a přátel. V druhé se pak často jedná o svěření adresáta pod Boží ochranu. V uvedeném úryvku z

²²⁷ Jako příklad zaměření se na pocit strachu ve světových válkách zde uvádím sborníky prací: PETRÁŠ, Jiří (ed.): *Hrdinství, statečnost, strach. Sborník příspěvků z konference konané v Jihočeském muzeu v Českých Budějovicích 4. května 2007*. České Budějovice 2008. Tento sborník se ve hned ve svém prvním příspěvku zaměřuje na strach, který zažívali vojáci bojující v československé zahraniční armádě.

²²⁸ LEFEBVRE, Georges: *La grande peur de 1789*. Paříž 1931.

²²⁹ DELAMENAU, Jean: *Strach na západě ve 14.–18. století. I*. Praha 1997, s. 11.

²³⁰ SVARÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila: *Dějiny emocí: nové paradigma ve studiu historie*. In.: *Český časopis historický*, 2016, roč. 114, č. 2, s. 292.

²³¹ MAREK, P. (ed.): *Svědectví o ztrátě starého světa*, s. 167.

dopisu se pohybujeme v jeho prostřední části. Korespondence Lobkovického páru se však vyznačuje přítomností odevzdání sebe i svých problémů Bohu v celé jejich délce. Odevzdání a modlitby za ulehčení válčených útrap se však nachází také v pramenech, zejména v dopisech. Při většině obyvatel věřících v křesťanského Boha, ať už byli katolického či evangelického vyznání, není toto odevzdávání problémů nijak zarážející. Naopak byla tato forma vypořádání se se strachem, obavami a dalšími těžkostmi velice častá. O pláči napsala i Polyxena Lobkovická v korespondenci Zdeňkovi Popelu z Lobkovic z 5. srpna 1626. V ní píše o tom, že: „*Ted' tu zrovna mnozí pláčou a tvrdí, že je Mansfeld se svými lidmi ve Slezsku.*”²³² Pláč jako projev strachu z pohybujících se vojsk je přítomen pouze v korespondenci manželského páru Lobkoviců. Polyxena na své sdělení o pláči, který způsobuje informace o pohybu nepřátelského vojska, navazuje poznámkou, že pán z Opersdorfu poslal za svou ženou posla, který jí má vzkázat: „*[...] aby se ihned odebrala i se svými dětmi do Drážďan.*”²³³ Na konci tohoto oznámení přechází k informacím o pohybu vojsk Petra Arnošta z Mansfeldu a Gábora Bethlena ve Slezsku, od nichž se očekává vpád na Moravu a odtud do Čech. Kvůli hrozbě tohoto vpádu probíhal přesun některých šlechticů mimo Čechy. Ať už do zmíněných Drážďan, nebo do Vídně. Útěk, buďto pouze z místa ohrožení na místo, u něhož byla větší šance na to, že se ubrání, nebo do bezpečnějšího prostoru, byl častou odpovědí na strach z vojska, které se mělo pohybovat ve směru daného města či panství.

Přesuny armád a vpády do Českých zemí strach umocňovaly. Tyto přesuny z jiných zemí i pouze v rámci zemí českých byly sledovány i autory zkoumaných pramenů. Zprávy o pohybech vojsk tvoří jednu z hlavních složek korespondencí, menší roli pak hrají v případě pamětí, deníků a kronik. V případě Stüelera, Bydžovského a Dačického byly vpády a přesuny vojáků sledovány především v okolí měst, v nichž žili, na tuto problematiku se práce zaměřuje v kapitolách Tematika strachu a nebezpečí z blízkosti projíždějících uskupení vojáků a Tematika (strachu z) kvartýrování. V deníkových záznamech Adama mladšího z Valdštejna jsou sice v několika případech vpády cizích vojsk zaznamenány,²³⁴ nicméně dovídáme se o nich pouze s konstatováním, že se jedná o zlé noviny. Například v zápisu z 25. dubna 1631 píše: „*[...] zlých novin neubejvá.*”²³⁵ Z toho konstatování není možné vyvodit mnoho informací o tom, jaké emoce Valdštejn v tu chvíli prožíval. Snad jen, že tyto vpády a přesuny nepovažoval za příznivý vývoj situace. Záznamy, z kterých se dá o pocitech lidí vyvodit více, nám poskytuje např. Polyxena Lobkovická v korespondenci Zdeňkovi

²³² Tamtéž, s. 489.

²³³ Tamtéž, s. 489.

²³⁴ Jedná se například o záznam z 4. listopadu 1631: „*Dnes přišly zlé noviny, že se nepřítel přes hory přepravil a že střelbu sebou má.*” In.: KOLDINSKÁ, M. - MAŤA, P. (eds.): *Deník rudolfinského dvořana*, s. 320.

²³⁵ Tamtéž, s. 309.

Popelu z Lobkovic z 25. července 1626.²³⁶ V tomto dopise naznačuje Zdeňkovi strach, který panuje v Čechách před Mansfeldovým vojskem. Polyxena sama se obává především o osud jejich jediného syna, Václava Eusebia, pokud by byl zajat nepřáteli. Vyslovuje myšlenku, že by Václav pravděpodobně nebyl zabit, ale byla by mu vnucena protestantská, dle dobového katolického výkladu kacířská, víra, což by ve svém důsledku vedlo k nespasení jeho duše. Tento osud mohl být považován za horší, než smrt, neboť při zabití při zůstane u katolické víry, by byla jeho duše spasena.

Strachu mohla být připisována také smrt. Doklad o tom máme z poslední dekády války, kdy Jiří Bydžovský zaznamenal v zápise z roku 1643: „*Pokojní lidé nad tím úpěli a někteří pro ty i jiné věci strachem mřeli, jakož jich tehdáž v malém času sedum dosti vzácných umřelo.*”²³⁷ Pod označením „jiné věci” se mohl skrývat kterýkoliv z problémů, který s sebou válka nesla. Hlad, nemoci, fyzické utrpení, ale také dlouhodobou psychickou zátěž. Psychická zátěž a k ní přidaný strach z dalšího vývoje válečné situace může v extrémních případech vést k zástavě srdce, pakliže u zasaženého jedince existuje srdeční onemocnění.²³⁸

Další z nepřímých způsobů vyjádření strachu pochází z korespondence Karla staršího ze Žerotína z 5. dubna 1632 a je jím frazém: „*až vlasy vzhůru vstávají.*”²³⁹ Karel se tímto ustáleným slovním spojením vyjadřuje k dění, které na jaře 1632 probíhalo v Čechách a v Praze, kde v tu dobu přebývalo vojsko švédského krále Gustava Adolfa II.

Z pramenů, jež zaznamenávají strach, který zažívali lidé žijící v době třicetileté války, jsou i dopisy Kateřiny ze Žerotína rozené z Valdštejna. V dopise Lidmile Alžbětě Skrbenské, rozené Čertorejské z Čertorej, z 30. dubna 1631 píše o tom, že se „*hrozí*”²⁴⁰ příchodem jak vojska nepřátelského, tak i císařského k Vratislavi. O jejích obavách z tohoto vývoje vypovídá úvaha o přesunu jejím a jejího manžela, pakliže by se hrozba ukázala být pravdivou. Navíc, jak sama píše, by v tomto případě museli ponechat své věci ve městě, kde by rozhodně nebyla zajištěna jejich bezpečnost.²⁴¹ Další z dopisů, tentokrát adresovaný Bohunce ze Žerotína, reflektuje, jakou míru strachu působilo v Čechách švédské vojsko na podzim 1631. Lidé z Čech utíkali „*předěšeni*,”²⁴² před nepřáteli. Švédské vojsko a hrozba jeho dobytí Prahy nakonec v listopadu 1631 vedla k tomu, že Žerotínští odjeli z Brandýse nad Orlicí do Slezska, kde bylo bezpečněji.

²³⁶ MAREK, P. (ed.): *Svědectví o ztrátě starého světa*, s. 482.

²³⁷ KAMPER, Z. (ed.): *Kronika mladoboleslavská*, s. 237.

²³⁸ BARRETTE, Lori. *Can You Be Scared to Death?* University of Rochester Medical Center, 29. 10. 2013. Online: <https://www.urmc.rochester.edu/news/publications/health-matters/can-you-be-scared-to-death> [cit. 10. 4. 2024]

²³⁹ REJCHRTOVÁ, N. (ed.): *Karel starší ze Žerotína*, s. 361.

²⁴⁰ DVORSKÝ, F. (ed.): *Listy I*, s. 56.

²⁴¹ Tamtéž s. 56.

²⁴² Tamtéž, s. 118.

Útěk lidí jako projev strachu z vojska byl často zaznamenán jak v pramenech z šlechtického prostředí, tak i v dokumentech pocházejících z prostředí měšťanského. O útěcích ze strachu před vojskem psal ve svých pamětech například Michel Stüeler. Ten v zápisu z 4. listopadu 1642 píše o císařském vojsku, které se na dva dny ubytovalo v Krupce. Kvůli strachu, které vojsko způsobovalo, odešli Stüelerovi na dva dny a dvě noci do lesa.²⁴³ Strach, který působili vojáci měšťanům, a nebezpečí, které představovala procházející vojska, byly v několika případech řešeny umístěním salvy guardie. Salva guardia byla vojenskou ochranou, kterou si mohli měšťané sami vyžádat, aby je chránila před nájezdy a loupením vojáků.²⁴⁴ Ochranu poskytovalo jak vojsko císařské, tak vojska nepřátelská. Docházelo také k tomu, že pod jednu salvu guardii spadalo vícero měst či vesnic, kterým vznikala závazek přispívání na výživu ochránců.²⁴⁵ Navzdory umístění salvy guardie však v mohlo nadále docházet k nájezdům a obírání obyvatel lokality.

Jednotlivé osoby ve svých pramenech přistupují k vyjádření a popisu strachu různými více i méně přímými způsoby. Kateřina ze Žerotína rozená z Valdštejna explicitně používá označení *strach*, *děs* a od nich odvozená slova, Karel starší ze Žerotína užívá frazémy a Lobkovický pár spíše než o pojmenování emocí píše o jejich projevech. Častým projevem strachu z vojska byl útěk, který se objevuje hned v několika pramenech. Ojedinělý následek strachu, který se objevil v kronice Jiřího Bydžovského, je smrt. Strach z vojska je také znatelný z odevzdávání situace do Božích rukou, což fungovalo jako forma vyrovnání se s touto emocí a s nejistotou doby.

²⁴³ KILIÁN, J. (ed.): *Paměti*, s. 487.

²⁴⁴ POOR, Jiří: *Salva guardia*. In.: POOR, Jiří (ed.): *Sborník společnosti pro výzkum kamenných křížů. Výběr prací členů a přátel společnosti*. Aš 2018, s. 66.

²⁴⁵ To je doloženo například v případě Krupky, kam byla umístěna salva guardia v dubnu 1632. Na chod salvy guardie zde přispívali obyvatelé blízkých Vrchoslavic a Sobědruh. In.: KILIÁN, J. (ed.): *Paměti*, s. 179.

5. Strach a nebezpečí na cestách

Strach z vojska pronásledoval osoby zastižené válkou také na cestách, které jim, známým a příbuzným buďto značně komplikoval, nebo zcela znemožňoval. V této kapitole se zaměřím na tematiku strachu a nebezpečí, které provázelo cestování. Mým cílem je zjistit, jakým způsobem autoři pramenů píšou o událostech na cestách, zda do popisu událostí, které se netýkají přímo jejich osob propisují své pocity prameníci z nebezpečné situace a zda uvádějí příslušnost nebezpečných vojáků k jednotlivým vojskům.

Jak píše ve své kronice k roku 1619 Mikuláš Dačický z Heslova,²⁴⁶ v Čechách se ve válečné době děly nejen na statcích, ale také na cestách, loupeže, okrádání lidí, které ne vždy skončilo pouze u oloupení. Tyto loupeže velmi často provozovali vojáci, kteří tím znesnadňovali pohyb z místa na místo. Důvody, které vojáci měli pro páchaní násilí na civilních obyvatelích, mohly být různé. Jan Kilián v knize *Měšťan a šelma* uvádí ostrakizaci vojáků ze strany civilistů, kteří je považovali za parazity žijící z jejich práce. Jelikož si vojáci tohoto opovržení od civilistů byli vědomi, neměli nejspíše potřebu, chovat se podle jejich pravidel. Dalšími důvody mohla být frustrace vojáků spojená s vysokým požíváním alkoholu, vysoká mobilita a špatné životní podmínky. Frustraci si poté vojáci vybíjeli na bezbranných obětech.²⁴⁷ O nebezpečí, které cestování v této době doprovázelo, nejvíce píše Kateřina ze Žerotína rozená z Valdštejna ve své korespondenci. Kateřina spolu s Karlem starším ze Žerotína na počátku 30. let 17. století často cestovala především z důvodu pobytu v exilu ve Vratislavi, kde pobývali od roku 1628. V letech 1631–1633 podnikali cesty na Moravu, kde se Karel musel dostavovat k soudům. Tyto cesty zčásti skončily roku 1633, kdy bylo Žerotínským svolením Ferdinanda II. umožněno dožít v Přerově na Moravě.²⁴⁸ Problém s nebezpečím vojáků na cestách pocítovala nejen ve věci svého vlastního cestování, ale i při převážení věcí, které měla uschované v Čechách. O této problematice píše v dopise z 15. listopadu 1631 třebíčskému purkrabí. Třebíč byla ještě na počátku třicetileté války ve vlastnictví Kateřiny ze Žerotína rozené z Valdštejna, kam přešla po smrti jejího prvního manžela Smila Osovského.²⁴⁹ V roce 1628 však s odchodem do exilu přešla do vlastnictví Kateřinina synovce, Rudolfa. V psaní purkrabímu Kateřina uvádí důvody, proč nyní nežádá o poslání svých věcí, které měla uschované v třebíčských sklepech. Jako důvod tohoto rozhodnutí uvádí mj.: „*nyni cesty hrubě zlé sou a k tomu*

²⁴⁶ REZEK, A. (ed.): *Paměti. Svazek druhý*, s. 189.

²⁴⁷ KILIÁN, J.: *Měšťan a šelma*, s. 156.

²⁴⁸ REJCHRTOVÁ, N. (ed.): *Karel starší ze Žerotína*, s. 28.

²⁴⁹ KNOZ, T.: *Državy*, s. 108.

nebezpečný [...].”²⁵⁰ Podobné nebezpečí panovalo také při snaze převést věci svých přátel z Vratislavi, kam je uschovávali před vojenským nebezpečím. V listu z 22. května 1631 píše Kateřina Lidmile Alžbětě Skrbenské: „[...] *abych věci vašnostiny, které zde ve sklepě mým složené míti ráčíte, na další čas u sebe zanechala, poněvadž neračíte nyní moci a věděti, jak, když tak nebezpečno na cestách jest, pro ně poslati, obávajíce se, abyšte o ně neráčily dokonale a tím spíše připraveny bejtí.*”²⁵¹ Kvůli strachu z okradení na cestách ani v tomto případě k vyzvednutí věci v této době nedošlo. O nebezpečí a strachu, jež na cestách šířila přítomnost vojáků, píše Kateřina také v korespondenci z 10. května 1633, kdy se se svým chotěm chtěla vypravit do Brandýsa nad Orlicí. Nápad této cesty podporovala nutnost přítomnosti Karla staršího ze Žerotína na jednom z moravských zemských soudů. Tuto cestu však Žerotínskému páru znemožnila právě přítomnost vojáků v Českých zemích, kde představovali „*nebezpečnoství veliký na cestách.*”²⁵² Ačkoliv při psaní o tematice finanční, stejně jako o tematice kvartýrování, je autory jednotlivých pramenů často uváděno, z které válečné strany utrpení a strach přichází, u tematiky strachu, který rozsévají vojáci na cestách, v mnoha případech toto upřesnění chybí. Nejspíše tato informace není uváděna z toho důvodu, že jí sami autoři nedisponovali. Vojáci na cestách, jako i při rabování domů, mohli být ze strany císařské i nepřátelské, a je pravděpodobné, že i v případě okrádání si oběti těchto činů často nebyly jisty, od které strany přichází a komu si tedy mohou stěžovat, jak tomu bylo například v případě vsi Libiš.²⁵³ V případě, že násilnosti pocházeli ze strany nepřátelské, nebylo na koho vznést stížnost, neboť v tu chvíli nebylo možné aplikovat civilní právo,²⁵⁴ kdežto v případě násilí ze stran vojska císařského se na vojáky vztahovaly veškeré soudní důsledky.²⁵⁵

Nebezpečí, které na cestách od vojáků hrozilo, si byla vědoma také Zuzana Černínová z Harasova. Ta v dopise z 16. prosince 1645 píše svému synu Humprechtovi Černínu z Chudenic: „[...] *převšudy plno soldátů přijde na mne, co já bych se poděsila [...].*”²⁵⁶ V této době byla její dcera, Alžběta Johanna, nemocná a na tuto nemoc ještě v roce 1645 zemřela. Zuzana k ní ovšem v tuto dobu pro strach z nebezpečí vojska nevyrazila. V tomto dopise Zuzana přímo uvádí spojitost vojáků a strachu, čímž se přidává ke Kateřině ze Žerotína rozené z Valdštejna s explicitním pojmenováním svých emocí.

Strach z vojska ve zkoumaných dokumentech není patrný jen ze strany jejich autorů, ale také jejich známých, příbuzných a přátel. Mezi tyto příspěvky patří například dopis Polyxeny

²⁵⁰ DVORSKÝ, F. (ed.): *Listy I*, s. 128.

²⁵¹ Tamtéž, s. 61.

²⁵² Tamtéž s. 204.

²⁵³ ŽITNÝ, M. (ed.): *Korespondence Štastného Václava*, s. 547.

²⁵⁴ KILIÁN, J.: *Měšťan a šelma*, s. 155.

²⁵⁵ Tamtéž, s. 160.

²⁵⁶ KALISTA, Z. (ed.): *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova*, s. 70.

Lobkovické z Pernštejna Zdeňkovi Vojtěchu Popelu z Lobkovic z roku 1627. V něm Polyxena popisuje situaci, v níž se ocitl zeť Jaroslava Bořity z Martinic, Florián Jetřich Žďárský ze Žďáru, když odjížděl z Prahy. Přitom na něj dva vojáci namířili pistole, pravděpodobně s úmyslem jej okrást. Žďárský se však vojákům ubránil, a dokonce je i zajal.²⁵⁷

Strach z přítomnosti vojáků na cestách se nešířil jen mezi šlechtou, ale také mezi měšťany. O případech okradení měšťanů píše Michel Stüeler a Mikuláš Dačický z Heslova. V případě Mikuláše se jedná o zápis z roku 1623, v němž popisuje okradení kupce z Kutné Hory, který se vypravil na Moravu za koupí vín, ale na zámku v Rosicích byl zajat a obrán. Zajímavé je, že Dačický v tomto případě uvádí, kdo se tohoto činu dopustil, a sice vojenští loupeživí Uhři.²⁵⁸ Druhý z měšťanů, Michel Stüeler v zápise z 27. listopadu 1647 píše o třech krupských měšťanech, kteří jeli do Prahy k Františkovi Karlu Matyáši ze Šternberka, na cestě však byli okradeni oddílem Švédů, jenž obral v další vsi ukradl mnoho kusů dobytka.²⁵⁹

Nebezpečí cestování nebyli vystaveni pouze autoři dokumentů a jejich známí, ale také osoby, které zajišťovaly jejich komunikaci. Jimi byli poslové a služebníci, kteří zajišťovali přesun korespondence. V dopise z 26. října 1624 píše Zdeňk Vojtěch Popel z Lobkovic Polyxeně: „*Teprve předevcírem jsem obdržel Váš dopis. Jeho zpoždění způsobili vojáci <či loupežníci>, kteří u Slavonic zabili postilioná. Našlo se jen jeho mrtvé tělo spolu s kufrem a dopisy. Kuň se zatoulal. S výjimkou psaní z Jindřichova Hradce nebyla žádná korespondence otevřena.*”²⁶⁰ V tomto úryvku je důležitá zmínka o zachování dopisů v jejich původním stavu či jejich otevření. Z tohoto důvodu nemusí být vždy v dopisech napsány všechny podstatné informace, jak je tomu ostatně právě v případě manželské korespondence Lobkovického páru. Nebezpečí, kterému byli poslové vystavováni, si byla vědoma také Kateřina ze Žerotína rozená z Valdštejna. Ta v psaní z 27. dubna 1633 píše svému synovci, Rudolfu z Valdštejna, o poslech, které vypravila s psaními do Brandýsu nad Labem. Poslové byli na cestě zajati od vojenského lidu, velmi pobiti a všechna psaní byla otevřena. Jeden z poslů byl poté propuštěn a poslán s otevřenými dopisy do Brandýsu a druhý se s holýma rukama vrátil do Vratislavi ke Kateřině. Zprávu o tomto bezpráví zakončila Kateřina větou: „*[...] poněvadž všude hrubě nebezpečno, obzvláště poslům [...]*”²⁶¹

Ne vždy vyvázly osoby z napadení a okradení vojáky bez vážnějších zranění. Tak tomu bylo i v případě dvou již zmíněných poslů. Jak je napsáno výše, oba byli pobiti a o dalším osudu posla, jenž byl propuštěn s dopisy, nejsou v korespondenci informace. Sama Kateřina vyslovuje obavu o jeho

²⁵⁷ MAREK, P. (ed.): *Svědectví o ztrátě starého světa*, s. 557.

²⁵⁸ REZEK, A. (ed.): *Paměti. Svazek druhý*, s. 234.

²⁵⁹ KILIÁN, J. (ed.): *Paměti*, s. 663.

²⁶⁰ MAREK, P. (ed.): *Svědectví o ztrátě starého světa*, s. 339.

²⁶¹ DVORSKÝ, F. (ed.): *Listy I*, s. 186.

život: „[...] takže nevím, jestliže jest tak s otevřenými předce došel, čili někde na cestě zahymul, aneb dále do nebezpečnosti přišel [...].”²⁶² O dalším z případů, kdy došlo k vážnému zranění osoby, jíž vojáci okrádali, píše Kateřina z Valdštejna v listu z 16. prosince 1634: „[...] nebo před tebou netajím, že jest týž Zhořskej po vejjezdu svém z Vratislavě do neštěstí a v ruce vojákům na cestě mezi Svidnicí a Klackem přišel, od nichž netoliko obrán, ale i postřelen a z věcí našich mnoho vzato jest.”²⁶³ V tomto případě nepoužila Kateřina slovo nebezpečí, které se v jiných dopisech popisujících tuto problematiku vyskytuje. Místo něj použila slovo neštěstí, které se do popisu této situace hodí více.²⁶⁴

O nebezpečí, které představovali vojáci na cestách, nejvíce píše Kateřina ze Žerotína rozená z Valdštejna. Ve svých dopisech hojně využívá výrazy *nebezpečí*, *obavy*, či sousloví *je zle*. V neposlední řadě použila také výraz *neštěstí*. V Kateřininých listech není uváděna příslušnost vojáků páchajících bezpráví k vojsku jedné či druhé strany. Problematiky se také dotýká Zuzana Černínová z Harasova a manželský pár Lobkoviců. Zuzana píše o svém strachu z vojáků, pro který nemůže odjet za dcerou, zatímco Lobkovicové popisují situace přepadených, a to bez většího vyjádření svých pocitů z událostí. Na konci popisu události Polyxena píše pouze „*Necht' je Bůh a všichni s Vámi*.”²⁶⁵ To poukazuje na její strach z možného podobného napadení Zdeňka Vojtěcha, který byl nejvyšším kancléřem Českého království. Černínová ani Lobkovicové taktéž nepiší o tom, ke kterému vojsku vojáci na cestách náleží. Michel Stüeler a Mikuláš Dačický z Heslova popisují situace okradení měšťanů z Krupky a Kutné Hory. Neposkytují informace o svých emocích vycházejících z dění na cestách, za to ale píší o příslušnosti vojáků páchajících nepravosti k vojskům. K označení pachatelů krádeží autoři pramenů používají především slova *voják*, *vojsko* nebo *soldát*.²⁶⁶ Méně se v pramenech objevuje pojmenování *loupežník* či *zloděj*, případně přirovnání k těmto zločincům. Toto přirovnání se objevilo například v zápise z února roku 1624 kroniky

²⁶² Tamtéž, s. 186.

²⁶³ DVORSKÝ, F. (ed.) *Listy II*, s. 217.

²⁶⁴ Slovo neštěstí se do popisu této situace hodí více, neboť nebezpečí je dle Slovníku spisovného jazyka českého hrozba, možnost či pravděpodobnost nějakého neštěstí. A neštěstí je příhoda se špatným a často tragickým zakončením. In.: HAVRÁNEK, Bohuslav – BĚLIČ, Jaromír – HELCL, Miloš – JEDLIČKA, Alois (a kol.): *Slovník spisovného jazyka českého*. Praha 1971. Online: <https://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledaj=Hledat&heslo=neštěst%C3%AD&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no> [cit. 15. 4. 2024]

Dle Slovníku staré češtiny význam neklid, ohrožení někoho či něčím ad. *Elektronický slovník staré češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka 2006 [cit. 30. 5. 2024]. Online: <https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>

Slovo neštěstí pak dle Slovníku staré češtiny označuje bídu, soužení, ale také velkou nehodu, pohromu nebo nepřízeň osudu. *Elektronický slovník staré češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka 2006 [cit. 30. 5. 2024]. Online: https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx?hw=ne%u0161%u010d*

²⁶⁵ MAREK, Pavel (ed.): *Svědectví o ztrátě starého světa. Manželská korespondence Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic a Polyxeny Lobkovicové z Pernštejna*. České Budějovice 2005, s. 557.

²⁶⁶ Slovo soldát se užívá pro označení námezdního vojáka, žoldnéře nebo jako hanlivé označení vojáka. In.: HAVRÁNEK, Bohuslav – BĚLIČ, Jaromír – HELCL, Miloš – JEDLIČKA, Alois (a kol.): *Slovník spisovného jazyka českého*. Praha 1971. Online: <https://ssjc.ujc.cas.cz/search.php?hledaj=Hledat&heslo=soldát&sti=EMPTY&where=hesla&hsubstr=no> [cit. 17. 4. 2024]

Mikuláše Dačického z Heslova. V něm Dačický popisuje situaci po rozpuštění vojska Ferdinanda Rudolfa Lažanského z Bukové a Albrechta Benedy z Nectin: „[...] pak milí vojáci, jsa rozpuštěni, když se odbírali, nemaje na prvnějších loupežích dosti, ještě na cestách sedlákuom, jenž k městuom potřeby, zvláště dříví, vezli, koně brali i jiné lidi obírali jako zloději.”²⁶⁷ Označení vojáků za zloděje se objevuje také v Stüelerových pamětech.²⁶⁸ Dačický ve své kronice více využívá slova *loupež*, kdežto Kateřina ze Žerotína, Michel Stüeler a Zuzana Černínová z Harasova používají spíše výraz *krádež*, *okradení* či *obráni*.

²⁶⁷ REZEK, A. (ed.): *Paměti. Svazek druhý*, s. 241.

²⁶⁸ Například v zápise z 14. června 1635 píše o Stüeler: „14. téhož mohrdewaldtovští vojáci vyrazili a pochodovali do Loun. Tito byli náramně dobří zloději.” In.: KILIÁN, J. (ed.): *Paměti*, s. 259.

6. Strach a nebezpečí z blízkosti uskupení vojáků

Strach a pocit nebezpečí působili vojáci svou samotnou přítomností v blízkosti panství, statků a měst. K tomuto strachu měli autoři pramenů zajisté důvod, neboť se k nim buďto dostaly informace o chování vojáků na jiném území, nebo byly tomuto teroru sami vystaveni. Cílem této kapitoly je poukázat na to, jak autoři popisují opáření, která kvůli strachu z vojska jednotliví podnikali, a jaké důvody k tomu měli. Dále bych chtěla zjistit, jaké prostředky používali pro vyjádření svých emocí v případě blízkosti projíždějících uskupení vojáků.

Nejprve bych ráda poukázala na důvody, které byly ke strachu před blízkostí vojska. Jak již bylo napsáno výše, důvody se mohou rozdělit do dvou skupin. První z nich je pověst, kterou si vojsko vybuodovalo. Toto odůvodnění strachu či činů z něj plynoucích se v dokumentech objevuje méně. Píše o něm například Zuzana Černínová z Harasova v dopise neznámému příteli datovaném 26. července 1636. V něm uvádí jako důvod svého znepokojení zprávy o Polácích, kteří by měli táhnout skrze České království. Toto vojsko mělo být podle těchto informací ukrutné a nevázané. Vlivem této zprávy začala Černínová uvažovat o přesunu na bezpečnější místo.²⁶⁹ Další z osob, které psaly o pověsti vojáků, je Kateřina ze Žerotína rozená z Valdštejna. V korespondenci z 8. května 1631 s Marií hraběnkou z Hodic a svým mladším bratrem, Petroldem z Valdštejna, zpravuje své blízké o situaci ve Slezsku. Tam se v této době začaly šířit zvěsti o povaze císařského vojska, které by se mohlo dát na Vratislav: „[...] jaký hrozný věci páchá, bere, loupi, pálí a s lidmi lehkovážně zacházejí [...]”²⁷⁰ Tato charakteristika vojska vedla až ke strachu jak o život, tak i o majetek, jenž Žerotínští ve Vratislavi vlastnili.

Druhou a více zastoupenou skupinou odůvodnění strachu z blízkosti vojsk je zkušenost, kterou obyvatelé Českých zemí získali z předchozích interakcí s vojáky. Ta byla až na jednu výjimku, o níž bude více psáno v kapitole Tematika kvartýrování, negativní. Většinou procházející vojáci okrádali lid, od kterého následně požadovali různě vysoký obnos peněz jako výpalné. Ani odevzdání tohoto poplatku ovšem vždy nezabránilo vojsku v dalším plenění města, vsi či panství. Tak tomu bylo i v případě Krupky, kam přišli vojáci 13. listopadu 1631. Po vyplacení města padesáti říšskými toлары vykradli zdejší kostel Nanebevzetí Panny Marie, z něhož si odnesli šatstvo, jež bylo ukryto na kůru.²⁷¹

²⁶⁹ DVORSKÝ, F. (ed.): *Zuzana Černínová z Harasova*, s. 46.

²⁷⁰ DVORSKÝ, F. (ed.): *Listy I*, s. 58.

²⁷¹ KILIÁN, J. (ed.): *Paměti*, s. 157.

Lidé neměli špatnou zkušenost s vojskem pouze vybíráním poplatků nebo odváděním kontribucí, ale také skrze nájezdy vojáků z blízkosti, obírání a ničení majetku. Zmínky o tomto chování vojska najdeme ve všech pramenech. Jelikož o okrádání na majetku, především na hospodářských zvířatech, se zaměření na finanční zátěž těchto činů, je již psáno výše, uvedu zde pouze jeden příklad. Tím je list Zuzany Černínové z Harasova svému nejstaršímu synu, Humprechtu Janovi, z 22. prosince 1645. V něm Černínová popisuje toulání nepřítele po Českém království a také píše o císařském vojsku, které ji den před tím okradlo o 7 volů.²⁷² Okrádání mělo za následek strach z další blízkosti vojska, které by se mohlo těchto činů dopustit. Obírání lidu o chovná a hospodářská zvířata vedlo k strádání ve stravě, které mohlo vést až k strachu o životy poddaných. V třicetileté válce zemřelo více civilistů než vojáků, většina z nich zemřela následkem epidemií nemocí, ale také hladem a podvýživou.²⁷³ Okrádání se však ne vždy dělo pouze z iniciativy vojska. V pramenech ojedinělým případem je krádež hus a slepic ve vsi Hole, o níž píše v korespondenci z 3. listopadu 1618 Eva Pětipeská z Údrče Šťastnému Václavu Pětipeskému z Chýš a Egrberku. Podle tohoto dopisu dne 2. listopadu 1618 poddaný Žofie Albínky z Helfenburku, abatyše kláštera svatého Jiří na Pražském hradě, Jiří Buzín „[...] jest nabral nákych vojáků a s nima na Holi přijel, a tak sobě tam neuvážlivě s nima požíval, mým poddaným husy, slepice brali [...]”.²⁷⁴ V pramenu není uvedeno, zda bylo vojákům za pomoc při obírání obyvatel Hole zaplaceno, či si ponechali část kořisti.

Krom okrádání a plundrování je často uvedeným činem vojsk také vypalování měst, vsí nebo lesů. K zapálení mohlo dojít jak plánovaně, tak neplánovaně. Neplánovanému zapálení města došlo například v případě Hradiště nad Jizerou. To datuje Jiří Bydžovský k 18. květnu 1639, kdy dle jeho slov oddíl švédského vojska, které v Hradišti nad Jizerou pobývalo, znenadání město zapálil a sám si způsobil velkou škodu.²⁷⁵ O strachu z vypálení píše také Karel starší ze Žerotína v dopise z 9. července 1632 Bohunce z Tiefenbachu: „[...] obávám se, aby, nebude-li ochrany boží, ta chasa sem nevpadla a všeho nevypálila, od čehož Pán Bůh milostivě ostříhati rač.”²⁷⁶ Strach z možného zapálení města blízkým vojskem, byl používán také jako donucovací prostředek pro placení kontribucí, o čemž je psáno v kapitole Tematika finanční zátěže. O vypalování míst píše také Jindřich Hýzrle z Chodů. Ten v kapitole o moravském tažení roku 1619 popisuje rozhodnutí vojska ustoupit do Břeclavi a při svém ústupu za sebou vše zapálit. „Začali jsme hned s jedním krásným zámkem [...], úplně nově postaveným [...] pak bylo všechno v okruhu sedmi mil vypáleno a zničeno

²⁷² DVORSKÝ, F. (ed.): *Zuzana Černínová z Harasova*, s. 69.

²⁷³ MEDICK, H. - MARSCHKE, B.: *Experiencing the Thirty Years War*, s. 110.

²⁷⁴ ŽITNÝ, M. (ed.): *Korespondence Šťastného Václava*, s. 563.

²⁷⁵ KAMPER, Z. (ed.): *Kronika mladoboleslavska*, s. 239.

²⁷⁶ REJCHRTOVÁ, N. (ed.): *Karel starší ze Žerotína*, s. 364.

[...]”²⁷⁷ Vypalování tedy mohlo sloužit také jako svého druhu obrana před nepřátelským vojskem, kterému bylo tímto činem omezeno území, z něhož by mohlo čerpat potravu a finance. Jednalo se však o dvojsečnou zbraň, neboť si tak omezili prostor pro čerpání dávek také vojáci, kteří k tomuto opatření přistoupili. Dalším možným odůvodněním vypálení města, hradu nebo zámku mohla být jeho strategická poloha, pro kterou by mohl být využit jako opěrný bod nepřítele při útoku na vojska druhé strany.

Před výše uvedenými činy vojsk se jednotlivé osoby uchýlovaly k různým opatřením. Mezi ta, ke kterým se jednotlivé osoby přiklonily ze strachu před projíždějícím vojskem a o kterém je psáno i v kapitole Tematika strachu, patřil odjezd na bezpečnější místo. K tomuto činu se odhodlávala také Zuzana Černínová z Harasova. Píše o tom nejmenovanému příteli v listu z 26. července 1636. V něm uvádí, že se oblastí nese obava z Poláků, kteří by snad měli táhnout přes Čechy. Dodává, že jsou podle této zvěsti ukrutní a nevázaní. Svého přítele v této věci žádá o radu, zda má spolu s dětmi zůstat na statku nebo odjet, pakliže by na statku nemělo být bezpečno.²⁷⁸ Strach v tomto případě vyvolala informace o možném, nikoliv potvrzeném, přesunu vojska přes Čechy. Spolu s touto informací se totiž nesla pověst, kterou vojsko vytvořilo svým chováním. Odjezd z místa, v jehož blízkosti se nacházelo vojsko, byl často uskutečněn jen polovinou manželského páru. Stalo se tak například v případě pána z Opersdorfu. Ten vzkázal v létě 1626 své ženě, aby ihned odjela se svými dětmi do Drážďan.²⁷⁹ Před vojskem se však nutně nemuselo odjíždět za hranice Českých zemí. Přesun často probíhal pouze mezi Čechy a Moravou, jak tomu bylo například v případě Johany ze Žerotína, manželky Adama mladšího z Valdštejna, o níž píše v zápise z 8. listopadu 1631: „*Dnes sem vypravil žemu svou s řírami do Moravy a já sem jel do Milčína.*”²⁸⁰ V případě krupského měšťana Michela Stüelera nešlo ani o přesuny v rámci jednotlivých Českých zemí, ale v rámci měst, vsí a lesů v těsné blízkosti Krupky. V listopadu 1642 takto Stüeler spolu se svou rodinou strávil dva dny a dvě noci v lese ve strachu před vojskem, které ložirovalo v Krupce.²⁸¹ Po jejich návratu do Krupky však přišla zpráva o blízkosti dalšího švédského oddílu, kvůli němuž se ubytovali v Grundu,²⁸² což je v dnešní době část Horní Krupka, městská část Krupky. Není tudíž příliš vzdálená bydlišti Stüelerových. Navzdory tomu i tento malý přesun hnaný strachem z vojska vyvolal větší pocit bezpečí. Tyto doklady o přesunech osob jako následek blízkosti vojsk svědčí o

²⁷⁷ KUBEŠ, J. a kol. (eds.): *Cesty a život Jindřicha Hýzrla z Chodů*, s. 275.

²⁷⁸ DVORSKÝ, F. (ed.): *Zuzana Černínová z Harasova*, s. 46.

²⁷⁹ MAREK, P. (ed.): *Svědectví o ztrátě starého světa*, s. 489.

²⁸⁰ KOLDIŇSKÁ, M. - MAŤA, P. (eds.): *Deník rudolfinského dvořana*, s. 320.

²⁸¹ KILIÁN, J. (ed.): *Paměti*, s. 487.

²⁸² Tamtéž, s. 491.

strachu, který lidé ve válečné době zažívali. Ačkoli v žádném z těchto záznamů není strach či jiná emoce explicitně uvedena, reakce na zprávy o blížícím se vojsku o její přítomnosti jasně vypovídá.

Další z opatření před procházejícím vojskem bylo uschovávání cenných věcí. Tímto způsobem jednala například Kateřina ze Žerotína rozená z Valdštejna. K uschování věcí před vojsky častěji docházelo v případě kvartýrování vojska na panství,²⁸³ ale také v případě možnosti vpádu procházejí vojska na panství a následujícího rabování. V psaní z 12. června 1634 píše Kateřina písaři v Brandýse nad Labem: „[...] vám že se taky tím hrozí, že do Brandejsa vpadnouti a tam tolikéž učiniti chtějí, ale pán Bůh rač před tím zachovati a vás všechny na další čas opatrovati. Vy se taky však sami všelijak na pozoru mějte a lekomus se ustrašiti nedejte, i, co kde můžete zastrčiti a zaopatřiti hleďte, jakož pak že ty věci který prvé před podobnými nebezpečnostvými v straně schráněny zůstávaly, zase ste schovali, dobře se stalo, dokud by trochu bezpečněji nebylo.”²⁸⁴

V pamětních záznamech Michela Stüelera se vyskytuje v ostatních pramenech nezachycený způsob opatření před příjezdy vojsk. Jedná se o znepřístupnění cest jak vedoucích přímo do Krupky, tak i do okolí. Toto uzavření cest se v Stüelerových pamětech nejspíše vyskytuje z důvodu blízkosti hranic, ke kterým má většina ostatních autorů pramenů daleko. Záznamy o této činnosti se vyskytují napříč jedním desetiletím a jsou při nich také zapsána otevření cest v době, kdy jimi nehrozilo vojenské nebezpečí. To se stalo například 24. července 1635, kdy byly otevřeny cesty na Komáří hůrce a v lesích.²⁸⁵ O zatarasení cest píše Stüeler například v záznamu z prvních tří říjnových dnů roku 1631, kdy „Byly vykopány příkopy a zahrzeno tak, aby nemohl projet žádný rejtár.”²⁸⁶ Při zprávách o tomto znepřístupnění Stüeler používá výraz zasekání cest. Tím bylo vytváření umělých zátaras, v tomto případě se pravděpodobně jednalo o zátarasy z pokácených stromů. Dalším z možných způsobů uzavření cest bylo zrytí vozových cest, které byly následně zasypany kamením, aby se po nich nedalo jet.²⁸⁷ K tomuto uzavření cest patrně nedocházelo jen z popudu obyvatel měst a vsí, ale i z nařízení vrchnosti či velení oddílů císařských vojsk, jak tomu bylo například v červnu 1640.²⁸⁸ Stüeler v souvislosti s znepřístupnění cest nepíše o svých emocích z blízkosti vojska, pouze popisuje dění. Samotný akt uzavření cest však vypovídá o strachu vrchnosti či velení císařského vojska z přechodu nepřítele přes hranice do Českého království. Před vojsky se nechránila pouze Krupka, ale i další města. Například Kutná Hora najímala vojáky pro vlastní obranu, nařizovala

²⁸³ DVORSKÝ, F. (ed.) *Listy II*, s. 19–20.

²⁸⁴ Tamtéž, s. 108.

²⁸⁵ KILIÁN, J. (ed.): *Paměti*, s. 265.

²⁸⁶ Tamtéž, s. 151.

²⁸⁷ Tamtéž, s. 199.

²⁸⁸ Tamtéž, s. 399.

opravu větších bran a zadržování bran menších. To značí strach městských konšelů z možného útoku vojska na Kutnou Horu, kvůli němuž se snažili město na tuto možnost připravit.²⁸⁹

Způsoby vyjádření strachu z blízkosti vojsk byly různé. Řadí se mezi ně opatření, která byla uplatňována, a o nichž se píše výše. Další z možných ukazatelů na emoce, jež osoby prožívaly, jsou modlitby k Bohu. Toto vyjádření strachu se nachází v listu Humprechta Jana Černína z Chudenic z 3. listopadu 1645, adresovaném Zuzaně Černínové z Harasova. V psaní stojí: „*Já sem slyšel u nejvyššího Colloredy, že by (čehož, Bože, zachovej) nepřítel ku Praze táhnouti měl. Já se modlím, aby to tak nebylo, nebo vím, že byste ráčili dosti strachu najesti a mohlo by potom z toho (čehož, Kriste, pro svý svatý rány uchovej) Vašnosti škoditi.*”²⁹⁰ Černínová v 40. letech 17. století pobývala především v Praze. Tak tomu bylo i v listopadu 1645. V dopise Černín navíc píše o strachu, který Zuzana za třicetileté války zažívala a o němž mu psala. Modlitbou Černín odevzdává situaci vojska a Prahy Bohu. Toto odevzdání mohlo fungovat též jako povzbuzení pro adresátku o tom, že věc je v rukou Božích. Zároveň modlitba poukazuje na strach, který Humprecht prožíval.

Pocity strachu a nebezpečí z blízkosti vojska měly několik důvodů, které jsem na počátku této kapitoly rozdělila do dvou skupin. První z nich je pověst, kterou si vojsko vybudovalo. Tato pověst obsahovala zpravidla negativní atributy, jimiž bylo páchání zla, obírání, loupení, ukrutnost či nevázanost. Tato charakteristika vedla ke strachu o život nebo zvažování přesunu na bezpečnější místo. Druhou skupinou jsou zkušenosti, které již obyvatelé Českých zemí s vojskem měli. Mezi ně se řadilo vyžadování dávek, okrádání nebo vypalování. Strach z blízkosti vojska je v některých pramenech zaznamenán explicitně. Žerotínský pár v korespondenci používá výrazy *obavy* nebo *strachování se*, Humprecht Jan Černín z Chudenic píše o *strachu* Zuzany Černínové. Bylo o něm psáno také nepřímo, například skrze modlitbu a touto formou odevzdání situace Bohu. Modlitbu jako způsob nabytí bezpečí a ochrany z Boží vůle užívají jak Humprecht Jan Černín z Chudenic, tak i Karel starší ze Žerotína a Kateřina ze Žerotína rozená z Valdštejna. Posledním ze způsobů vyjádření strachu jsou činy, kterými bylo uschování věcí a přesunutí se na bezpečnější místo. Přesuny se často daly jen mezi Čechy a Moravou, ale probíhaly také mezi Českými zeměmi a zeměmi okolními.

²⁸⁹ REZEK, A. (ed.): *Paměti. Svazek druhý*, s. 184.

²⁹⁰ KALISTA, Z. (ed.): *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova*, s. 51.

7. Kvartýrování

Negativní emoce nešířilo vojsko pouze svým chováním na cestách a při nájezdech na vsi nebo města, ale také při svém pobytu ve městech či na panstvích. K pobytu ve městech mohla mít uskupení vojáků vícero důvodů. Prvním z nich byla jeho strategická důležitost, v kterémžto případě byla do města dosazována dlouhodobá či trvalá posádka, jež byla navyšována v době ohrožení. Ve městech ostatních pak fungovala tzv. *salva guardia*, stáž města, jež se skládala z jednoho a více mužů a jejíž úkol byl ochránit měšťany před nájezdy nepřátel.²⁹¹ V době třicetileté války byla vojenská ležení většinou souborem stanů, v nichž se spalo na slámě. Vojáci ve vyšších hodnostech využívali k ubytování domy, usedlosti a statky, jež se zrovna naskytly. Především v zimních měsících se pak vojenský lid uchýloval do tzv. kvartýrů, jimiž se rozumí pohodlněji zařízené zimní tábory, pevnosti nebo ubytování za hradbami měst.²⁹² Toto ubytování vojákův městech mělo sloužit jako ochrana před zimou, hladem a nemocemi, v jejichž důsledku by voják ztratil v armádě své uplatnění.²⁹³ Obyvatelé města, v němž kvartýrovalo vojsko, měli krom zajištění ubytování povinnost vojáky a jejich doprovod vyživovat chlebem, masem a pivem a poskytovat slámu a krmivo pro koně. Ničím jiným vojsko nemělo své hostitele zatěžovat. Realita však odlišná. Vojáci často chtěli mít všeho dostatek a jejich požadavky mohly být až absurdní.²⁹⁴ V této kapitole se zaměřím na to, jakým způsobem autoři pramenů popisují svou či cizí zkušenost s kvartýrováním vojska, jaké prostředky k tomuto popisu využívají a jakým způsobem se v jednotlivých zápisech projevil strach.

Kvartýrování vojáků, či strachu před touto možností, se v pramenech dotýká většina autorů. Pro některé z nich je však tato problematika aktuálnější než pro jiné. Nejvíce ubytování vojska a těžkosti, jež to provázely, popisují prameny z měšťanského prostředí. Měšťané navíc krom svého vlastního strachu mohli prožívat také strach kolektivní, tedy sdílenou obavu obyvatel města, která v tomto případě byla před vojskem a vojenskými útoky. Město mající hradby bylo ve společnosti vnímáno jako místo bezpečí, které poskytoval ochranný systém. Ten se však ve chvíli dobytí města měnil v nevýhodu a past, z níž často nebylo úniku.²⁹⁵ V případě delšího obléhání před dobytím městu docházely potraviny, věci každodenní potřeby, šířily se nemoci a hlad.²⁹⁶ Tyto prameny často poskytují líčení útrap, které měšťané zažívali od vojáků. Mikuláš Dačický z Heslova v zápise k

²⁹¹ KILIÁN, J.: *Měšťan a šelma*, s. 72.

²⁹² VYBÍRAL, Z.: *Člověk ve válce*. In.: BŮŽEK, V. - KRÁL, P. (edd.): *Člověk českého raného novověku*, s. 448.

²⁹³ KILIÁN, J.: *Měšťan a šelma*, s. 72.

²⁹⁴ Tamtéž, s. 80.

²⁹⁵ HLAVÁČEK, Petr – HRDLIČKA, Josef – VYBÍRAL, Zdeněk: *Města a měšťané*. In.: BŮŽEK, Václav a kol.: *Společnost Českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty*. Praha 2010, s. 377.

²⁹⁶ KILIÁN, J.: *Měšťan a šelma*, s. 104.

roku 1622 píše o kvartýrování císařského vojska v městech Českého království: „[...] *nejsa nic užitečni, na něž k vychovávání jich obyvatelé téhož království berně a sbírky peněžité nemalé, vem kde vem, beze všeho svolení a nařízení sněmovního, sbíratí a dávatí museli s nařikáním; avšak tejš lid vojenský nepřestávaje kde a jak mohli drancovali, sem i tam se projíždějice.*”²⁹⁷ Ze zápisu lze poznat negativní postoj, který měl Dačický vůči vojákům. Popisuje je jako někoho, kdo pouze vyjídá poddané, vyžaduje peněžní dávky, krade a loupí, kam přijde, a ještě k tomu k ničemu není. Důležitá je také část zápisu, v níž Dačický O krutosti vojáků, kteří k domáhání peněz či potravy často užívali násilí, píše i v zápise k 13. prosinci 1623. Tehdy vojáci, kteří kvartýrovali v Kutné Hoře, šacovali kutnohorské měšťany, a ty, kdo nechtěli dávat, bili, obírali a nechávali vsadit do vězení. Toto násilí a bezpráví bylo o to horší, že si podle líčení Dačického nebylo u koho na chování vojáků vůči měšťanům stěžovat.²⁹⁸

Vojska kvartýrovala na jednom místě po různě dlouhou dobu. Délka pobytu vojska v jednom kvartýru mohla být kromě posunu války a pohybu do další bitvy ovlivněna také lokalitou. Jelikož se kvartýrující vojsko chovalo v podstatě „*jako gigantický otesánek*”²⁹⁹ a město či ves i s okolím nejenže vyčerpávalo skrze kontribuce, dávky jídla pro lidi i zvířata, ale také podnikalo nájezdy jak do již zatíženého města či vsi, tak i do okolí, je pravděpodobné, že delší dobu vojáci trávili v lokalitě, která je byla schopna vyživit. V případě Mladé Boleslavi roku 1621 byly dvě kompanie ubytovány ve městě po dobu tří měsíců, a to od 23. srpna. K jejich odtáhnutí tudíž mělo dojít v polovině listopadu. Krom odevzdání financí v částce dvanácti tisíc zlatých museli obyvatelé v tomto čase zajišťovat obživu vojáků i jejich koní. K tomuto zajišťování museli dle Bydžovského sousedé přistupovat *skvostně a podle jejich [vojáků] vůle.*”³⁰⁰ Zápis popisuje vyžadování dávek ve stravě podle požadavků vojáků. Je pravděpodobné, že k vyžadování docházelo pod pohrůžkou násilím. K násilnému chování ostatně docházelo i v tomto případě kvartýrování, kdy si vojáci počínali „*nezbedně i nenáležitě*”³⁰¹ a docházelo také k okrádání měšťanů. V roce 1623 pak u Mladé Boleslavi kvartýrovaly tři kompanie déle než dvacet týdnů. Kompaniím se od boleslavského kraje dostávalo tzv. kommissbrotu. Tato forma stravy však vojákům nepostačovala a vyžadovali od mladoboleslavských jině, blíže nespecifikované dávky.³⁰²

Podstatně kratší dobu trávili vojáci v kvartýrech v Krupce. Zde dle Paměti Michela Stüelera trávili jeden až několik dní. I za tu krátkou dobu však vojska napáchala značnou škodu. Süelerův

²⁹⁷ REZEK, A. (ed.): *Paměti. Svazek druhý*, s. 210.

²⁹⁸ Tamtéž, s. 235.

²⁹⁹ VYBÍRAL, Z.: *Člověk ve válce*. In.: BŮŽEK, V. – KRÁL, P. (eds.): *Člověk českého raného novověku*, s. 450.

³⁰⁰ KAMPER, Z. (ed.): *Kronika mladoboleslavská*, s. 144–145.

³⁰¹ Tamtéž, s. 144–145.

³⁰² Tamtéž, s. 155.

zápis z 4. listopadu 1642 popisuje dvoudenní pobyt císařského vojska ve městě, za nějž vojáci vypili množství vína a piva, plundrovali, spotřebovali část ovsu a obrali Stüelera o konve. Nadměrná spotřeba alkoholu nebyla u vojáků nijak neobvyklou záležitostí.³⁰³ O strachu, který měl Stüeler a jeho rodina před pobytem vojáků ve městě vypovídá jejich útěk do lesa, kde strávili dobu do odchodu vojáků.³⁰⁴ Odchod do lesa či do okolních vsí a měst byla reakce, ke které se Stüelerovi uchýlovali poměrně často. Nejspíše měla na tuto reakci vliv skutečnost příhraniční lokality Krupky, kolem níž procházela císařská vojska za hranice a vojska nepřátelská plení České království. Dne 12. března 1640 bylo v Krupce ubytováno 11 kompanií vojska Hanse Christoffa Königsmarcka. Stüelerovi byl přidělen lajtnant, který v domě „*dost zle hospodařil*,“³⁰⁵ pročež se Stüelerova rodina stáhla do Cínovce, kde zůstala po deset dní.³⁰⁶ Záhy poté, 26. března přitáhl oddíl císařského vojska, který se však v oblasti nezdržel a „*žádnému člověku nic neučinil*.“³⁰⁷ Tato poslední zmínka staví do kontrastu činy, k nimž se na cizím území uchýlovalo švédské vojsko, s chováním vojska císařského, jež v tomto případě dle Stüelera nikomu neublížilo ani nikoho neobralo. Odlišnou zkušenost se Švédy ve své kronice popisuje Jiří Bydžovský. Ten k 22. květnu 1639 píše o příjezdu švédské armády k Mladé Boleslavi. Armáda se sice rozložila kolem města a činila škody na majetku, „*ale Bůh nepřátelům srdce obměkčil, když předních osob dostati nemohli, nižším na poníženou jejich prosbu odpustili a litošivěji nežli císařští s nimi nakládali, na vřkolních zámčích obilé a jiných proviantů v hojnosti dostávali a pryč odváželi*.“³⁰⁸ Ačkoli Bydžovský stále uznává, že se švédskému vojsku dostávalo od okolních obyvatel zásoby potravin, upozorňuje na to, že se k nim nepřátelské vojsko chovalo lépe, než vojsko domácí. Ač tento názor může být zabarven Bydžovského dřívější náboženskou příslušností, již nebylo katolictví, a s tím spojenou špatnou zkušeností s císařským vojskem, které bylo především ve dvacátých letech 17. století užíváno jako donucovací nástroj ke konverzi,³⁰⁹ jak je doloženo v deníku Adama z Valdštejna mladšího: „*Dnes sem poslal na Lovosice 30 mušketýrů a 10 rejtharů pro reformaci neposlušných poddaných*,“³¹⁰ nepovažují tento důvod zabarvení názoru za pravděpodobný, neboť Bydžovský v době svého exilu zažil a do své kroniky

³⁰³ KILIÁN, J.: *Měšťan a šelma*, s. 81.

³⁰⁴ KILIÁN, J. (ed.): *Paměti*, s. 487.

³⁰⁵ Tamtéž, s. 387.

³⁰⁶ Tamtéž, s. 387.

³⁰⁷ Tamtéž, s. 387.

³⁰⁸ KAMPER, Z. (ed.): *Kronika mladoboleslavská*, s. 239.

³⁰⁹ KILIÁN, J.: *Měšťan a šelma*, s. 72.

³¹⁰ KOLDINSKÁ, M. - MAŤA, P. (eds.): *Deník rudolfinského dvořana*, s. 282.

zaznamenal teror, kterému Švédové v roce 1639 vystavili Pirnu,³¹¹ jež byla jedním z center českého pobělohorského exilu.³¹²

Dačický i Bydžovský ve svých kronikách k popisu útrap, které měšťané zažívali, hojně využívají líčení, v němž ukazují strasti obyvatel Kutné Hory a Mladých Budějovic. Oba především při něm používají slovo *muset*, kterým uvádějí odvádění dávek, odevzdávání potravin pro vojáky a koně. Tím značí nedobrovolnost odvádění požadavků vojákům. Stüeler při popisu odvádění dávek píše více o dávkách finančních, pro které však toto slovo neužívá, spíše užívá neutrální vazbu *bylo dáno*. Dačický ve své kronice používá také *obtížení* kutnohorských obyvatel. I toto označení poukazuje na negativní působení dávek a obírání lidu vojskem. Bydžovský v četných případech píše o *škodách*, ke kterým přidává popis velikosti útrap nebo uvedení, na čem byly škody spáchány.

Méně než měšťané, jichž se ležení vojska dotýkalo z autorů pramenů nejpříměji, píší o problematice kvartýrování na svých panstvích šlechtici. Nejvíce z nich píše o tématu Kateřina ze Žerotína rozená z Valdštejna. Jedním z důvodů zaměření dopisů na kvartýrování a strach a nebezpečí z blízkosti vojska jsou adresáti, s kterými Kateřina vedla korespondenci. Z velké části si totiž píše se svými poddanými na Brandýse nad Labem. Druhou skupinou adresátů dopisů obsahující tato témata jsou její příbuzní. Ze svých poddaných píše Žerotínská především Janovi, písaři na Brandýse nad Labem. V dopisech většinou vyjadřuje své zarmoucení nad osudy svých poddaných a stavem, ve kterém vojáci zanechávají panství. Dne 17. února 1633 napsala Janovi dva dopisy, v nichž se této problematice dotýká: „*Kdež mi píšeš a oznamuješ, jaký veliký obtížnosti na vás a na celý statek Brandejský, jak skrze ukládání kontribucí jedněch za druhé, tak i losírováním do Brandejsa jedny copmanie rejthartsva a jináče vsudy od lidu vojenskýho škod činěním dokračují[...]*”³¹³ Tomuto uskupení jezdců se dle Žerotínské „*všecko dávati musí.*”³¹⁴ Žerotínská ve své korespondenci používá jak sloveso *muset*, označující nedobrovolnost úkonů, ale také *škoda*, *obtíže* ad. Všemi těmito slovy odkazuje na útrapy svých poddaných, kterým kvartýrování vojska na panstvích znesnadňovalo život. Pro obranu svého majetku se poddaní pod Kateřininým vedením uchýlovali k jeho ukrývání, a to jak zakopáním do země, či uchováním v

³¹¹ O situaci boje ve městě do své Mladoboleslavské kroniky poznamenal: „[...] Čechové nebozí zlým toho zažívali, když jim nepřátelé všecko brali, bili, prali i mnohé mordovali, mužův i žen českých do 30 zabili a přes 157 jich škodně ranili, při kom jen zbraň našli, každého zamordovali, po rynku a ulicích mnoho zbitých slečených leželo, koho na rynku s zbraní zastihli, každého zabili, po ulicích plno zbitých soldátův, kteří na zámek utéct nemohli [...], ti tu zůstati museli. Potom se do vytloukání domův dali, sousedi s ženami a dětmi se na zámek, do kostela a kde kdo věděl rozschovali, své věci dobře opatřili [...] Lidé obávající se ohně, aby v městě neuhoreli, z města vyjítí žádali, po ulicích běhali, nepřátelé je lapali a do košile svláčeli [...]” In.: KAMPER, Z. (ed.): *Kronika mladoboleslavská*, s. 228–229.

³¹² BOBKOVÁ, Lenka: *Exulant*. In.: BŮŽEK, V. – KRÁL, P. (eds.): *Člověk českého raného novověku*, s. 307.

³¹³ DVORSKÝ, F. (ed.): *Listy I*, s. 173.

³¹⁴ Tamtéž, s. 173.

krovech budov.³¹⁵ Tato opatření naznačují strach, který panoval z okrádání a rabování vojska, v okolí místa svého kvartýru i při cestování napříč zemí.

O problematice kvartýrování si v dopisech psali také Lobkovicové. V psaní z 6. dubna 1624 píše Zdeněk Vojtěch Popel z Lobkovic Polyxeně o zprávách, jež dostal od poddaných z Holešova. V Holešově v této době měli ležení Poláci, kteří „*všechno spotřebovali a zničili.*”³¹⁶ Poddaní se tedy obraceli na svého pána s prosbami o pomoc. Lobkovičtí při několika málo zmínkách o kvartýrování vojáků na svých panstvích nedávají příliš najevo své emoce, které by mohly zprávy o ničení a zatížení svých panství provázet. Z dopisů Lobkovic je však poznat snaha zamezit ležení vojska na panstvích skrze své konexe. V korespondenci z 2. dubna 1624 podává zprávu o tom, že napsal arcivévodovi Karlu Habsburskému s žádostí o stažení oddílu, jenž kvartýroval v Rybníce. V listu z 6. dubna 1624 pak píše: „*Kéž bych mohl mluvit s panovníkem.*”³¹⁷ Zmínky o snaze omezit či dosáhnout zamezení kvartýrování vojsk císařské strany na Lobkovických panství svědčí starost, kterou pobyt vojáků vyvolával. Tato starost mohla být jak o živobytí a životy svých poddaných, tak i o svůj majetek, který mohl být vojskem poškozen. V korespondenci Lobkoviců je opět přítomna také tematika odevzdání problémů, které vyplývají z kvartýrování vojsk na panstvích, Bohu. Například v dopise z 6. dubna 1624 píše Zdeněk: „*Modlím se k Bohu, aby vše napravil.*”³¹⁸ Toto odevzdání značí ponechání řešení a snad zmírnění dopadů pobytu vojska v Jeho rukách. Odevzdání problému kvartýrování Bohu se objevilo také v korespondenci Zuzany Černínové z Harasova s Humprechtem Janem Černíme z Chudenic. V psaní z 23. února 1647 píše Černínová o vojácích, kteří mají přijít na zimní kvartýry do Čech. Vyslovuje přitom obavy nad trápením, které bude s vojáky, a téma uzavírá zbožným: „*Pane Ježíši Kriste, račiž nám sám pomoci!*”³¹⁹

Kvartýrování ze strany vojáka ukazuje ve svých příbězích Jindřich Hýzrle z Chodů, který jako příslušník císařského vojska kvartýroval mimo jiné v blízkosti Českých Budějovic. Místo svého kvartýrování si podle svého zápisu vybral především podle předpokládaného směru případného vpádu nepřátel do Čech tak, aby v případě uskutečnění tohoto vpádu mohl co nejlépe pomoci bránit město.³²⁰ V dalším ze zápisů pak píše o povolení císaře zřídit zimní kvartýry, „*aby si lid vojenský zase odpočinout mohl.*”³²¹ Jako voják tedy vnímal zimní ležení jako prostor pro oddech v dlouhé válce spíše, než jako opatření před útrapami, které vojákům způsobovala zima. Hýzrle ve svých spisech nepíše o útrapách a strachu, který kvartýrování neslo do zbytku společnosti. Jedním z

³¹⁵ DVORSKÝ, F (ed.) *Listy II*, s. 19–20.

³¹⁶ MAREK, P. (ed.): *Svědectví o ztrátě starého světa*, s. 275.

³¹⁷ Tamtéž, s. 275.

³¹⁸ Tamtéž, s. 275.

³¹⁹ KALISTA, Z. (ed.): *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova*, s. 151.

³²⁰ KUBEŠ, J. a kol. (eds.): *Cesty a život Jindřicha Hýzrla z Chodů*, s. 285.

³²¹ Tamtéž, s. 309.

možných důvodů nezaznamenání tohoto působení přítomnosti vojska může být jeho nevnímání či otupělost vůči utrpení,³²² druhým se zdá být možné zapomení při zpětné reflexi událostí a snaha o pozitivní reprezentaci sebe jako vojáka a nikoli trapitele lidu.

Nejvíce je tematika kvartýrování zobrazována v pramenech z měšťanského prostředí, v němž byli lidé ubytováni vojáků z autorů pramenů nejvíce vystaveni. Bydžovský, Dačický a Stüeler využívají při předání jejich zkušenosti s kvartýrováním vojsk popis událostí. Ten mají Bydžovský a Dačický podrobnější, nachází se zde více negativně zabarvených slov, kdežto Stüelerovy popisy jsou většinou kratší, bez emocionálního zabarvení. Strach Süelera a jeho rodiny z vojska je čitelný z reakce útěku do lesů či k přátelům, k níž se několikrát uchýlil, a to i v pozdním podzimu. Z autorů z šlechtického prostředí o kvartýrování nejvíce píše Kateřina ze Žerotína rozená z Valdštejna, jež tak činí v korespondenci se svými poddanými na Brandýském panství. Jim buďto sděluje své zarmoucení nad děním v Čechách a nad útrapami, kterým jsou při kvartýrování na panství vystaveni, nebo poskytuje instrukce k zaopatření a uschování majetků. Ve svých dopisech často využívá slova jako *utrpení*, *obavy*, *soldátská lůza*, *bolest*, *litost* ad., které značí strach a Kateřininy obavy o majetek a životy poddaných. Kvartýrování se dotýká ve své korespondenci také manželský pár Lobkoviců. V částech dopisů o této tematice není mnoho náznaků pocitů, jež z vojenských ležení měli. Jejich reakcí nebylo uschovávání majetků, ale snaha o zamezení pobytu vojsk na svých panstvích skrze konexe. Jak v dopisech Zdeňka Vojtěcha Popela z Lobkovic, tak i v dopisech Zuzany Čenínové z Harasova svému nejstaršímu synu je přítomno odevzdávání problémů s kvartýrováním vojska Bohu, a tím uznání, že se jedná o problém je přesahující, v němž žádají vykonání Boží vůle. O svém kvartýrování v jižních Čechách a na Moravě píše Jindřich Hýzrl z Chodů. V jeho díle není zachycen vliv, který mělo ustanovení kvartýru na obyvatele dané lokality. Možným zdůvodněním je otupělost vojáků vůči utrpení, či snaha o pozitivní sebeprezentaci ve svém díle.

³²² VYBÍHAL, Z.: *Člověk ve válce*. In.: BŮŽEK, V. – KRÁL, P. (eds.): *Člověk českého raného novověku*, s. 459.

Závěr

Výzkum prožití třicetileté války jednotlivci je na našem území ve svých počátcích. Doposud se historikové soustředí více než na způsob reflexe a emoční stranu písemností, na analýzu zaznamenaných prožitků. Tato práce měla za cíl zjistit, jakými způsoby současníci reflektovali prožití třicetileté války. Válka byla v různých podobách zachycena ve všech zkoumaných pramenech. U většiny z dokumentů se v různé míře vyskytují všechna témata, na které se tato práce zaměřila. Těmito tématy jsou: finanční zátěž, strach a nebezpečí na cestách, strach a nebezpečí z blízkosti vojáků a kvartýrování. Autory, kteří se ke zkoumaným tematikám vyjadřují minimálně, jsou Adam mladší z Valdštejna a Jindřich Hýzle z Chodů. Valdštejnovy deníkové zápisy jsou celkově velmi strohé, většinou obsahují zápis toho, s kým jedl či kam vyjel na lov. Ze zápisů nelze zjistit mnoho o jeho pocitech z vývoje a událostí války, vyjma několika použití slov *je zle*. Hýzrlovy příběhy se z pramenů vymykají tím, že se jedná o paměti vojáka a přímého účastníka bojů. Jako takový Hýzrle nevnímal problematiku očima civilisty, ale očima vojevůdce, který má na starosti své vojsko. Jeho zařazení mezi zkoumané prameny však vneslo jistou multiperspektivu při zkoumání některých témat.

Autoři v pramenech popisují události a situace, které je potkaly. Při popisu však využívají slovní zásobu, která vypovídá o jejich negativním postoji k vojákům. Pro jejich označení často užívají výraz *soldát*, který kromě názvu pro žoldnéře také nesl význam hanlivého označení vojáka, případně také *soldátská lůza*. Chování vojáků pak v několika případech nazývají *loupením*, *kradením* a *obíráním*, což přibližuje vojáky ke zločincům. Velmi často užívaným slovesem, především v souvislosti s odváděním kontribucí a jiných dávek, je *muset*, jež značí nedobrovolnost činu. Autoři své pocity vyjadřují také přímo slovy jako *úzkost*, *rmoucení se*, *strach*, *děs*, *nebezpečí*, *obavy*, *neštěstí* ad. nebo frazémy, např. „*až vlasy vzhůru vstávají*.”³²³ Pocity zármutku, strachu a nepokoje jsou zachyceny také nepřímou, a to jak slovy (např. *nebozí poddaní*), tak popisem skutků. V důsledku těchto rozpoložení docházelo často k útekům z míst postižených přítomností vojáků, či v jejichž směru se měla vojska vydat. K útekům v případě šlechty docházelo jak za hranice Českých zemí, tak i jen mezi Čechy a Moravou. V případě poddaných, což nejvíce popisuje Michel Stüeler, se jednalo spíše o útěk z města do lesů, či do měst a vesnic okolních. Častá byla také snaha ochránit před voskem svůj majetek, který byl ukrýván a přemísťován do bezpečnějších lokalit.

Autoři v pramenech také často odevzdávají situaci do Božích rukou, což mělo funkci vyrovnání se se strachem. Častými jsou také modlitby za ulehčení válečných útrap i za jednotlivce a vzdávání

³²³ REJCHRTOVÁ, N. (ed.): *Karel starší ze Žerotína*, s. 361.

díků Bohu, kterými žádají o Boží ochranu pro své příbuzné a blízké. Tyto formy odevzdání jsou častější v korespondencích, ale vyskytují se také v pramenech narativních.

Práci by bylo možné rozšířit rozšířením pramenné základny o prameny, jež nebyly zeditovány, nebo o prameny významných osobností, jako byl Albrecht z Valdštejna či Jan Amos Komenský. Dalším možným navázáním by bylo rozšířit zkoumaná témata.

Seznam pramenů a literatury

Prameny

DVORSKÝ, František (ed.) *Listy paní Kateřiny ze Žerotína rozené z Valdštejna I.* Praha 1894.

DVORSKÝ, František (ed.) *Listy paní Kateřiny ze Žerotína rozené z Valdštejna II.* Praha 1895.

DVORSKÝ, František (ed.): *Zuzana Černínová z Harasova. Dopisy české šlechtičny z polovice 17. století.* Praha 1886.

KALISTA, Zdeněk (ed.): *Korespondence Zuzany Černínové z Harasova s jejím synem Humprechtem Janem z Chudenic.* Praha 1941.

KAMPER, Zdeněk (ed.): *Kronika mladoboleslavská od mistra Jiřího Bydžovského sepsaná.* Mladá Boleslav 1935.

KILIÁN, Jan (ed.): *Paměti krupského měšťana Michela Stüelera (1629–1649).* Teplice 2013.

KOLDINSKÁ, Marie - MAŤA, Petr (eds.): *Deník rudolfinského dvořana. Adam mladší z Vladštejna 1602–1633.* Praha 1997.

KUBEŠ, Jiří a kol. (eds.): *Cesty a život Jindřicha Hýzrla z Chodů.* Praha 2021.

MAREK, Pavel (ed.): *Svědectví o státě starého světa. Prameny k českým dějinám 16.–18. století.* České Budějovice 2005.

REJCHRTOVÁ, Noemi (ed.): *Karel starší ze Žerotína. Z korespondence.* Brno 1982.

REZEK, Antonín (ed.): *Paměti Mikuláše Dačického z Heslova. Svazek první.* Praha 1878.

REZEK, Antonín (ed.): *Paměti Mikuláše Dačického z Heslova. Svazek druhý.* Praha 1880.

ŽITNÝ, M. (ed.): *Korespondence Šťastného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku. Z let 1600–1610.* České Budějovice 2015.

ŽITNÝ, Miroslav (ed.): *Korespondence Šťastného Václava Pětipeského z Chýš a Egrberku z let 1611–1621.* České Budějovice 2016.

Literatura

BARRETTE, Lori. *Can You Be Scared to Death?* University of Rochester Medical Center, 29. 10. 2013. Online: <https://www.urmc.rochester.edu/news/publications/health-matters/can-you-be-scared-to-death>

BŮŽEK, Václav - KRÁL, Pavel - VYBÍRAL, Zdeněk (edd.): *Člověk českého raného novověku.* Praha 2007.

BŮŽEK, Václav a kol.: *Společnost českých zemí v raném novověku. Struktury, identity, konflikty.* Praha 2010.

- ČORNEJOVÁ, Ivana: *Temno*. Praha 2022.
- DELAMENAU, Jean: *Strach na západě ve 14.–18. století. I*. Praha 1997.
- EBELOVÁ, Ivana: *Písemné prameny osobní povahy a jejich vydávání (se zřetelem ke korespondenci)*. In.: *Práce z dějin Akademie věd, č. 2, ročník 5*. Praha 2013.
- Elektronický slovník staré češtiny* [online]. Praha: Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., oddělení vývoje jazyka 2006. [cit. 30. 5. 2024]. Online: <https://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>
- Encyklopedie Prahy 2. Kulturně historické dědictví*. Dostupná z: <https://encyklopedie.praha2.cz>
- HAVRÁNEK, Bohuslav – BĚLIČ, Jaromír – HELCL, Miloš – JEDLIČKA, Alois (a kol.): *Slovník spisovného jazyka českého*. Praha 1971. Online: <https://ssjc.ujc.cas.cz>
- KALISTA, Zdeněk: *Mláďi Humprechta Jana Černína z Chudenic*. Praha 1932.
- KILIÁN, Jan: *Měšťan a šelma. S vojskem ve městě za třicetileté války*. Praha 2022.
- KILIÁN, Jan: *Příběh z doby neobyčejného šílenství. Život a svět Michela Stüelera za třicetileté války*. Praha 2014.
- KILIÁN, Jan: *Třicetiletá válka*. Praha 2023.
- KORYČANSKÁ, Kristina: *Ideál raně novověké šlechtičny na příkladu Zuzany Černínové z Harasova*. Brno 2014. [nepublikovaná bakalářská práce].
- KNOZ, Tomáš: *Državy Karla staršího ze Žerotína po Bílé hoře*. Brno 2001.
- KNOZ, Tomáš: *Karel starší ze Žerotína. Don Quijote v labyrintu světa*. Praha 2008.
- MAŤA, Petr: *Svět české aristokracie (1500–1700)*. Praha 2004.
- MEDICK, Hans - MARSCHKE, Benjamin: *Experiencing the Thirty Years War. A Brief History with Documents*. Boston - New York 2013.
- MIKULEC, Jiří: *České země v letech 1620–1705. Od velké války k dlouhému míru*. Praha 2016.
- PÁNEK, Jaroslav - TŮMA, Oldřich (a kol.): *Dějiny Českých zemí*. Praha 2018.
- POLIŠENSKÝ, Josef: *Třicetiletá válka a evropská krize 17. století*. Praha 1970.
- POOR, Jiří (ed.): *Sborník společnosti pro výzkum kamenných křížů. Výběr prací členů a přátel společnosti*. Aš 2018.
- SVAŘÍČKOVÁ SLABÁKOVÁ, Radmila: *Dějiny emocí: nové paradigma ve studiu historie*. In.: *Český časopis historický*, 2016, roč. 114, č. 2, s. 291–315.
- SVOBODOVÁ, Lenka: *Kateřina Žerotínská*. Pardubice 2008, s. 28. [nepublikovaná bakalářská práce].
- ŠINKNEROVÁ, Eva: *Polyxena z Lobkovicz (1642): dcera, manželka, matka*. Plzeň 2021. [nepublikovaná bakalářská práce].

Summary

Research on the experience of the Thirty Years' War in the Czech Republic is still in the early stages. The present study is about the ways of reflection on the war in selected sources from the aristocratic and bourgeois environment. In the sources, the authors describe the events and situations they encountered. The work is an exploration of the ways of description of these experiences. For example, using derogatory terms to describe a soldier, or describing their behaviour as robbing, which makes soldiers seem more like criminals. The work is mainly concerned with the expression of emotions as a result of the presence of the army. Civilians write about their emotions either by naming them directly, such as worry or fear, or through the use of idioms. They often write about their feelings by describing their reactions to war events. One of these reactions is flight.

Authors in the sources also often leave the situation in God's hands, which had the function of coping with fear. Prayers for relief from the hardships of war and for individuals are also common. As are thanksgivings to God, in which they ask for God's protection for their relatives and loved ones. These forms of transmission are more common in correspondence, but also occur in narrative sources.